

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson

INDHOLD:

Hans Hostrup:

Fra min drengetid i Høgsbro

Da Peter Højer handlede får

Per Jensen:

Befolkningsudviklingen i Sønderjylland efter 1860

H. V. Gregersen:

Kongetroskab i det gamle Svejrup

Eske Kaufmann Mathiesen:

Ringridning på landet i Sønderjylland

Jens Lampe:

Da ulvene var en landeplage

Bog anmeldelser

Sønderjysk Månedsskrift

der udsendes af *Historisk Samfund for Sønderjylland* som selvstændig publikation, koster 20,- kroner årlig i abonnement (frit tilsendt). Abonnement og enkeltnumre (2,- kroner stykket plus porto) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, eller på redaktionens adresse, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Prøvenummer tilsendes gratis på anmodning.

»Randershus« lå i en plantage ved Høgsbro. Den kønne, stråtekte bygning med det lille bitte bryggers, køkken, hvor der var åbent ildsted, og den hyggelige stue med indbyggede alkoever burde have været bevaret. I dag kender man kun »Randershus« fra det billede, som Agnes Smidt, Lundsmark, malede engang i 1920'erne. Billedet, der måler ca. 20×30 cm, ejes af Chr. Christensen, Høgsbro.

FRA MIN DRENGETID I HØGSBRO

Pens. landpostbud Hans Hostrup, Egebæk, har skrevet nogle erindringer fra barndomstiden i Høgsbro, og i den lille, fine skildring indfletter han spredte træk fra det gamle Høgsbro.

Sært er det, at jeg knapt kan huske, hvad der skete i går, men det, jeg oplevede for over 60 år siden, står friskt i erindringen, som om det var sket i dag.

Når jeg tænker tilbage på den tid, vil jeg ikke sige, at da jeg var dreng, da var der drenge til, men jeg vil hellere sige, at da jeg var dreng, var der noget ved at være det. Men meget af det, der gjorde det spændende at være til dengang, findes ikke mere, i hvert fald ikke i Høgsbro, hvor jeg oplevede den tid.

Først de store stormfloder, der som regel kom både forår og efterår. Det var inden det store havdige blev bygget fra Vester Vedsted til Ballum, og vandet stod helt op til vejen igennem byen. Det store område imellem Høgsbro-Hviding og Rejsby fra chausseen og ud til havet var oversvømm-

6-66

met, kun høje bølger at se såvidt øjet kunne række. Som regel var der ingen kreaturer i engene ved den tid på året, men får, der ikke var blevet rettidigt bjerget, satte altid livet til. Når vandet trak sig tilbage efter et døgn forløb lå der langs strandkanten en bred strimmel bestående af havplanter, gammel tang, træstumper m. m., som floden havde ført med sig, og som kaldtes tæge. Herunder lå der mange døde harer, der ligesom fårene var redningsløst fortabte. Tægen skulle fjernes hvert forår, da det ellers ville genere græsslåningen alt for meget. Det var et stort arbejde at få det samlet i små stakke, så snart det var tørt og kunne brænde.

Og så havde vi drenge vores store chance, for vi fik nemlig lov til at brænde det af. Det foregik ofte på den måde, at en af os satte sig ned, og så blev der dynget tæge ovenpå og ved siderne, så meget, at der lige var til at ånde for den, der sad derinde. Der blev så sat en tændstik til og tændt ild fra alle sider, og så var det jo om at blive siddende derinde så længe som muligt. Den, der kunne blive siddende længst, var dagens helt. En farlig sport var det, og jeg har aldrig turdet fortælle mine egne drenge, da de var i den alder, hvordan vi bar os ad.

Der blev også lavet store hobe og antændt, og så var det om at springe over eller løbe igennem uden at få tøjet svedet eller brænde sig. Mærkeligt, at de voksne ikke forbød os den sport, bogstavelig talt at lege med ilden, men der var aldrig nogen, der ville forhindre det, og i det hele taget er det mit indtryk, at der ikke dengang blev set så meget efter, hvad børnene lavede som nu til dags. Man lod os være i fred.

I Høgsbro og Hviding enge var der dybe vandfyldte grøfter, som gik helt op til vejen, og når vinteren kom, og det hele var frosset til, kunne vi spænde skøjterne på og løbe langs med grøften. Store engstrækninger, der stod under vand om vinteren og så dannede en stor blank flade, gamle priler, rundeler kaldet, her kunne vi skøjte helt op til Vesterhavet, der lå 4–5 km borte.

Disse rundeler fandtes overalt i engene op mod havet og blev dannet i den tid, da her var vadehav og tidevand. De var 5–6 meter brede og henved en halv meter dybe og snoede sig ud og ind, men kan dog antagelig ikke påvises nu mere, da de fleste enge er opløjet.

Var vinteren lang og snefri og med længere tids østenvind, lå hele Vesterhavet blankt som et spejl – den herligste skøjtebane, man kunne ønske sig. Kom der så en vestenstorm i den tid, så isflagerne drev op på hinanden i hushøjde, så kunne man med lidt fantasi føle sig hensat til Nordpolen.

Fra landevejen Høgsbro-Hviding kunne man, inden diget kom og tog udsigten, i klart vejr se den mest pragtfulde solnedgang, som tænkes kunne. Vesterhavet mellem Rømø og Manø kunne lige skimtes i horisonten som en smal, blank stribe over de grønne enge. En dansk-amerikaner og hans kone, som flere gange besøgte mine forældre, benyttede enhver lejlighed til at be-

undre det smukke syn. Magen til det fandtes ikke i Amerika, fortalte de.

Der var flere naturskønheder at se fra den vej, og de kunne iagttages i fuldt omfang herfra. Om aftenen efter en varm sommerdag (og dem var der flere af dengang, end der er nu) kunne tågen lægge sig så tæt over engen lige syd for byen, hvid som et lagen og sommetider ikke i større højde, end at man kunne se ryggen af de mange kreaturer og heste, der græssede her, og stundom så højt, at man kun lige kunne skimte skorstenene på huse-
ne i Rejsby, der lå fire kilometer mod syd. Hvis dette skete i høbjergnings-
tiden, og der stod i hundredevis af høstakke i engene, så var der kun top-
pene at se i tågehavet.

Hvert forår og efterår kom der vildgæs i hundredvis, og under øredø-
vende spektakel slog de sig ned på engene og kunne lægge beslag på flere
fenner på een gang. Efter at have hvilet ud og samlet kræfter til den videre
rejse, forsvandt de efter længere tids forløb lige så støjende, som de kom.

Alt dette er nu en saga blot. Stormfloderne har diget, heldigvis da, sat
en stopper for, men den smukke solnedgang har samme dige ødelagt for
stedse. Tågen over engene har afvandingen spoleret, så hvor der før var
græs, står der nu bølgende kornmarker, og selvom vi skulle få lune som-
meraftener igen, vil fænomenet med tågen ikke gentage sig. Vildgæssene
lader sig ikke mere se, og storkene er også forsvundet. Dengang var der
mindst et par storkereeder i hver landsby. Storkene holdt meget af at span-
kulere bagefter slåmaskinen, når engene blev slået, og fylde kroen med
lækre frøer, som fandtes i massevis.

Når vinteren kom, var det første tegn på, at vi nærmede os julen, en
stor bogpakke, som blev sendt til os fra Sprogforeningen i Åbenrå. Ind-
holdet var bøger til supplerings af Hviding sogns bibliotek, som vi havde
hjemme hos mine forældre. Hvor var det spændende at overvære åbningen
af den pakke. Øverst lå der alle mulige slags julehefter af alle årgange,
som var blevet samlet ind i Danmark, og som nu blev sendt ud til alle
bogsamlere i Sønderjylland til fordeling blandt Sprogforeningens med-
lemmer. Blandt de mange bøger, der var i pakken, var det naturligvis
børnebøgerne, der havde vores store interesse. Det var lige noget for en
læselysten dreng. Alle de gode børnebøger var der, både Kong Salomons
miner og Det hvide folk, Nybyggerne i Kanada, Den gule ulv, Styrmand
Flink og mange, mange flere. Alle julehæfter, Juletid, Mod Jul, Grankogler,
og hvad de ellers hed, blev også kigget igennem, inden de blev bragt ud til
medlemmer med børn. Uddelingen skulle min bror og jeg besørge, og
det ville vi gerne, for det gav dygtigt med småkager af alle slags, som så
blev delt mellem os, når vi kom hjem, som vi nu bedst kunne enes om det.
De blev puttet i store blikdåser, og her var forråd til det meste af vinteren.

Til byen hørte en stor granplantage, og hver gård havde sit stykke, så
der var aldrig mangel på juletrær. Plantagen lå mellem hjemmet og sko-

len, og længe før jul, allerede i november måned, begyndte vi at kigge efter et juletræ på hjemvejen fra skolen. Det skulle have passende omfang og være så stort, at det kunne nå op til loftet i vores store stue, når stjernen blev sat på, kort sagt som et juletræ skulle være. Vi havde altid 3–4 stykker på lager, således at der var noget at vælge imellem lille juleaftensdag, når vi sammen med far hentede det bedste af dem, som så blev båret hjem i triumf.

I plantagen blev forsamlingshuset bygget efter mange og lange forhandlinger med de tyske myndigheder. Det var en stor begivenhed, som blev fulgt meget opmærksomt fra dag til dag af os skolebørn, som jo kom der forbi fire gange dagligt.

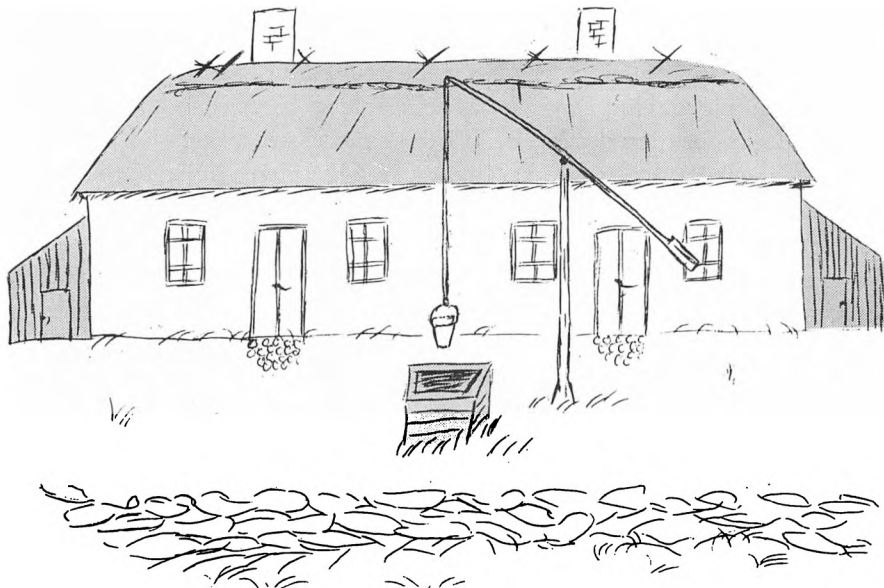
Da det var færdigbygget, blev der blandt andet oprettet gymnastikhold for karle og piger (nu hedder det jo herrer og damer), og et hold for skoledrengene blev også stablet på benene. Vi deltog med liv og sjæl. Det var meget bedre end det, vi havde i skolen, en slags stokkegymnastik, som kaldtes »turnen«, og som med sin stive form ikke havde meget med gymnastik at gøre.

Det varede dog ikke længe, så mødte den tyske gendarm op i fuld krigsmaling og forbød alle under atten år at deltage. »Alle Kinder raus«, befalede han på sin brøsiges måde, og der hjalp ingen kære mor. Hvorfor de forbød os at gå til gymnastik, og det var jo over hele Nordslesvig, ved jeg ikke, men de vandt i hvert fald ikke noget ved det – tværtimod.

Midt inde i plantagen lå »Randershus«, et lillebitte stråttækt hus med små vinduer mod syd ud mod et stykke inddiget havejord, som forhøjede idyllen. Huset var bygget, længe før plantagen blev plantet, og diget har været nødvendigt som beskyttelse mod vestenvinden, hvis man ville have noget til at gro der. »Randershus« er forlængst faldet for aldersgrænsen. Alt hvad der er tilbage er overgroet med tjørn og krat. Men huset med det lillebitte stenbrolagte køkken og bryggers, åbne ildsted, alkovesenge i den hyggelige lille stue m. m. burde i tide have været flyttet til Hjerl hede eller Lyngby, for det var en seværdighed.

Før min tid boede her et par gamle ægtefolk. Manden sagde altid: »Mi kuen klaver se o ska'r it, o æ pral æ har it«.

Lidt syd for »Randershus«, i det nordvestlige hjørne af Høgsbrogårds toft ud til Råhedevejen, lå en høj, som vi kaldte »Qvostgaf«. Den var bevokset med mandshøjt egekrat, som ellers ikke fandtes i miles omkreds. Efter sigende skulle herremanden, som engang var ejer af Høgsbrogård, ligge begravet her. Det passer nu ikke, for han blev henrettet i København og begravet der efter at være blevet dødsdømt af Christian IV for svig mod en enke i Råager. Engang kom en ung pige ind et sted og fortalte skrækslagen, at hun havde set herremandens ben stikke op mellem egekrattet, og at hun ikke turde gå forbi alene. Det viste sig at være en lire-

»Æ Armbus« set fra nordsiden, tegnet af Hans Hostrup, som han husker bygningen i dag. Ved århundredeskiftet, hvor to familier delte det beskedne hus, kunne pladsen til hver være kneben nok, men tidligere, hvor man var mindre blødsøden, har der været anbragt fire familier samtidig.

kassemænd, der sov middagssøvn. Der blev også sagt, at der skulle være en underjordisk gang fra gården op til højen, og at den ville brænde, hvis samme blev gravet igennem. Det passer nu heller ikke, for højen er forlængst fuldstændig sløjftet, uden at der er sket noget. »Qvostgaf« var selv sagt en god tumleplads for os drenge, og her er mange drabelige »slag« blevet udkæmpet. Vi lavede fæstninger og gravede huler, og hvad vi ikke fik ødelagt af bevoksningen, det sørgede kreaturerne for, da de fik lov til at gnave, hvor de ville. Dengang tænkte vi ikke på, at det, vi var med til at ødelægge, i dag ville være blevet fredet i klasse A. Andre burde have tænkt derpå og fået det forhindret i tide.

Hvor vejen fra Høgsbro til Rejsby går over et vandløb lidt sydøst for byen, var der dengang en kampestensbro. Måske er den nu blevet erstattet med andet materiale. Her holdt vi meget af at plaske i det lave vand og fangede de dejligste hundestejler.

Min mor har engang fortalt mig, at under den bro har hendes morbror skjult sig, da han blev forfulgt af de tyske husarer efter kampen ved Brøns i 1849.

Højbjergningen i engene er et kapitel for sig. Det var sjovt at være med, især så længe man ikke var gammel nok til selv at kunne håndtere en rive, men kunne få lov til at køre med eller endnu bedre sidde foran på høet, der mere og mere tårnede sig op, for så tilsidst at blive væltet af med alt høet over sig, når stedet, hvor stakken skulle stå, var nået.

Helst ville jeg være med i marskengene ud mod havet. Her var frisk luft og frit slag for en livlig drengfantasi. Herude et sted på strandbredden var jo dronning Dagmar gået eller blevet båret i land, som vi synger om i folkevisen, og det kunne jo lige så godt have været ved »Hviding Nakke« langt ude, hvor der skal have været havn engang som andetsteds på kysten, hvor skibet, der bragte dronningen fra Bøhmen til Danmark, har lagt til.

I tankerne så jeg strandbredden befolket med riddere og fruer, svende og bønder lige taget ud af Ingemanns romaner, og kong Valdemar, som modtog sin brud.

Til slut skal fortælles om en tildragelse, som let kunne have fået sørgelige følger. Der var blevet gravet en dyb grøft langs vejen, og den var omtrent fuld af vand. Min bror og jeg fandt det spændende at gå på toppen af det opsmidte jord og sand langs grøftekanten. Han var seks, og jeg fem år dengang. Vor lille søster, som var tre år, ville bagefter os, og det gik selvfølgelig galt. Hun dumpede i vandet og ville være druknet, hvis ikke jeg uden betænkning var sprunget ned efter hende og med stort besvær havde fået hende på det tørre igen til stor glæde for min mor og far, der var blevet hidkaldte af min bror, der straks løb efter hjælp.

Jeg har senere reddet et par kammerater fra at drukne ved badning og under stormflod. Under første verdenskrig, inden jeg selv blev indkaldt, hjalp jeg en del kammerater med at flygte over grænsen – et par gange med fare for selv at blive pågrebet. Men det, at jeg som femårig reddede min lillesøster, regner jeg for at være min største bedrift.

Lidt nord for byen lå »æ armhus«. Et ottefags, stråttækt hus med tørvelade for begge ender, vippebrønd og to firkantede stykker inddiget havejord. Her boede ved århundredeskiftet et par familier, men før hen var her fire familier. To fag til hver, og når der så var mange børn, er det jo let at regne ud, at der ikke var ret megen plads at røre sig på, selvom alkovesengen ikke fyldte ret meget. Men endnu værre var det at få noget at putte i de sultne munde.

En mand, der havde kone og tolv børn at forsørge, måtte tage natterne omkring fuldmåne til hjælp. Så havde han gratis belysning til at sno tækkereb, for en tælleprås var der ikke råd til. Ved at arbejde hele natten kunne han tjene til et rugbrød, som de så spiste dagen efter.

Når der var barnedåb, og det var der jo tit i det lille hjem, var det om at få så mange faddere bedt med som muligt, og når så hver af dem gav tre, eller var det fem mark, som skik var, kunne der jo nok blive et ordentligt barselsgilde ud af det – og lidt til. Der blev så danset lystigt til langt ud på natten. Spillemanden sad på bilæggerovnen, andre steder var der ikke plads til ham. De, der havde været med, har fortalt, at de ingen steder havde moret sig bedre end til disse barselsgilder i de små, fattige hjem,

hvis beboere forståeligt nok kunne trænge til et lyspunkt i deres triste tilværelse.

Når bøndernes heste ikke kunne tjene føden mere, blev de skudt og slæbt op i sandbakkerne bagved armhuset til føde for ræve og hunde. Men først tog de fattige beboere og andre deres part. Så kom der gang i trillebørene, og der blev levet højt i mange dage. Om vinteren, når det var småt med fortjenesten, måtte koner og børn ud med tiggerposen, og mælk blev der vistnok tigget hele året.

En gårdmand i Høgsbro, Simon Lauridsen, gav hvert år til jul alle byens fattige familier hver en skæppe boghvede. For hans efterkommere et smukt minde at have om deres bedstefar og oldefar.

Til beretningen fra det gamle Høgsbro før min tid kan føjes, at når sognets fattige døde og blev begravede, blev de lagt ned i halm, et knippe forned og et foroven, det skulle så gøre det ud for den kiste, der ikke var penge til.

Et enkelt træk kan belyse, hvor småt det var for mange, og hvor lidt, der skulle til for at få feststemning frem. En enkekvind fra armhuset var flyttet til Ribe, og da hendes gode veninde, Marie Jepsen, fra Høgsbro besøgte hende efter mange års forløb, blev der jo et glædeligt gensyn, som straks skulle fejres, og der blev så købt for to øre cikorie og for fem øre kaffe.

Hans Hostrup

Da Peter Højer handlede får

Hvem har ikke hørt udtrykket: En lun jyde? Om jyderne er mere lune og mere humørfyldte end andre må vel nok være et ubesvaret spørgsmål, men de får i al fald skyld for det, og så kan det være interessant at komme med eksempler på, at der findes og har eksisteret sådanne folk, der har en særlig evne til at få noget morsomt ud af enhver situation. En mand, der i høj grad besad denne evne, var afdøde gdr. Peter Højer, Gånsager.

En gang havde Peter Højer i Normsted købt tre får to forskellige steder. Dyrene betalte han, og så blev det en aftale, at fårene skulle tøjres nede ved vejen, så kunne Peter Højer selv tage dem med, når han kom kørende forbi.

Så en dag, da Peter Højer havde været til marked i Skærbæk, vil han køre om ad Normsted for at hente fårene.

På vejen indhenter han en mand,

han ikke kendte, for det var ganske almindelig den gang, at folk gik langvejs, og lige så selvfølgelig byder Peter manden til, at han kan køre med.

Da de kommer til Normsted og ser et får tøjret tæt ved vejen, får Peter Højer manden til at holde ved tømme, mens han hopper af vognen og henter fåret. »Det er dog et dejligt får, det tager vi med os«, siger Peter Højer. Manden er betænkelig! Kan det også gå? »Jo, der er da ingen, der ser os!« siger Peter Højer. Manden blev så sær tavst.

Lidt længere henne står der to får. »Dem snupper vi også«, siger Peter Højer og hopper af vognen, men da han kommer med fårene, er manden i et rask tempo allerede langt væk.

Peter Højer sidder bagefter resten af vejen til Gånsager og smiler lunt i skægget.

Befolkningsudviklingen i Sønderjylland efter 1860

- med særlig henblik på forholdene i Broager kommune

I årene 1950–62 praktiserede læge Per Jensen, nu videnskabelig assistent på Hygiejnisk Institut i København, i Broager sogn, og i det tidsrum indsamlede han en del statistisk materiale. Noget blev grundlag for en doktor-disputats, en anden del af materialet kortlagde ældre menneskers helbreds-tilstand – den afsluttende del af denne undersøgelse står endnu tilbage –, og endelig kunne befolkningsudviklingen i Sønderjylland specielt i Broager sogn belyses. Den, der ikke har tid eller lyst til at læse hele artiklen, henvises til resuméet side 197.

Befolkningsudviklingen i Sønderjylland 1860–1965

I perioden 1860–1910 – henholdsvis sidste danske folketælling før Sønderjyllands indlemmelse i Tyskland og sidste tyske folketælling før 1. verdenskrig og Sønderjyllands genforening med Danmark – udgjorde befolkningstilvæksten i Sønderjylland 13,1 % (63,8 % i byerne og 2,6 % i landdistrikterne) mod 71,2 % i resten af Jylland (222,8 % i byerne og 64,8 % i landdistrikterne). Den relative befolkningstilvækst i Sønderjylland var således kun 18,4 % af tilvæksten i det øvrige Jylland i denne periode. I de sønderjyske byer og flækker var den relative tilvækst 26,8 % af tilvæksten i de øvrige jyske byer, medens den relative tilvækst i de sønderjyske landdistrikter (= sognekommuner) kun var 5,6 % af tilvæksten i landdistrikterne i resten af Jylland på trods af, at jordens bonitet i Sønderjylland er bedre end i den resterende del af Jylland (Fink 1946).

Sammenligner man befolkningsudviklingen i Sønderjylland med befolkningsudviklingen i det øvrige Jylland i denne periode, har Sønderjylland i de 50 år fra 1860 til 1910 haft et »befolkningstab« – eller rettere en manglende befolkningstilvækst – på ca. 85.000 personer. »Befolkningstab« skyldes først og fremmest udvandring og udvisning fra området som følge af den fortykning, der satte ind efter 1864 (Fink). Udvandrerne var overvejende unge mennesker, hvilket yderligere medførte, at fødselstallene gik ned. »Befolkningstab« vil således gennem flere generationer kunne gøre sig gældende i befolkningspyramiderne.

Folketællingen 1. februar 1921 – første danske folketælling efter Sønderjyllands genforening med Danmark – viste, at den samlede befolkningstilvækst i Sønderjylland i hele perioden 1860–1921 kun var 11,1 % (58,1 % i byer + flækker og 1,4 % i landdistrikterne) mod 90,6 % i resten af Jylland (307,6 % i byerne og 55,8 % i landdistrikterne). I hele perioden 1860–1921 var den relative befolkningstilvækst i Sønderjylland således kun 12,3 % af den relative tilvækst i det øvrige Jylland (tabel 1).

Folkemængden i Sønderjylland og det øvrige Jylland 1860-1965

folke- tællingsår	totale folkemængde	1860 = 100	1921 = 100	totale folkemængde	1860 = 100	1921 = 100
	<i>Sønderjylland (total)</i>			<i>Jylland ÷ Sønderjylland (total)</i>		
1860	147.290	100	–	700.206	100	–
*1911	166.603	113,1	–	1.198.457	171,2	–
1921	163.622	111,1	100	1.334.857	190,6	100
1930	177.691	–	108,6	1.445.671	–	108,3
1940	188.432	–	115,2	1.534.868	–	115,0
1960	220.646	–	134,9	1.797.522	–	134,7
1/7–1965	229.561	–	140,3	1.874.117	–	140,3
	<i>Sønderjylland: byer og flækker</i>			<i>Jylland ÷ Sønderjylland: byer</i>		
1860	25.231	100	–	96.876	100	–
*1911	41.325	163,8	–	312.728	322,8	–
1921	39.890	158,1	100	394.899	407,6	100
1930	45.328	–	113,6	438.380	–	111,0
1940	52.040	–	130,5	514.162	–	130,2
1960	70.414	–	176,5	706.774	–	179,0
1/7–1965	73.936	–	184,9	735.898	–	186,4
	<i>Sønderjylland: sognekommuner</i>			<i>Jylland ÷ Sønderjylland: sognekommuner</i>		
1860	122.059	100	–	603.333	100	–
*1911	125.278	102,6	–	885.729	146,8	–
1921	123.732	101,4	100	939.958	155,8	100
1930	132.363	–	107,0	1.007.291	–	107,2
1940	136.392	–	110,2	1.020.706	–	108,6
1960	150.232	–	121,4	1.090.748	–	116,0
1/7–1965	155.625	–	125,8	1.138.219	–	121,1

*)For Sønderjylland den tyske folketælling 1. december 1910, for det øvrige Jylland den danske folketælling 1. februar 1911.

Såfremt befolkningstilvæksten i Sønderjylland i perioden 1910–1920 havde været 2,6 % (= den gennemsnitlige befolkningstilvækst for hvert af tiårene 1860–1910), ville den samlede befolkningstilvækst i hele perioden 1860–1921 have været i alt 15,7 % mod de fundne 11,1 %. Man kan derfor konkludere, at 1. verdenskrig og genforeningen har medført et samlet befolkningstab for Sønderjylland på mindst 4,6 % (svarende til ca. 7.000 personer).

Der har været nogen uenighed om, hvor store direkte tab 1. verdenskrig medførte for Sønderjylland. Fra sønderjysk side (H. P. Hanssen) blev tallet angiver at være ca. 6.000, hvorimod man fra tysk side (Alnor 1926–29) har opgjort antallet til 5.136. Danske historikere har da også accepteret dette, og Fink skriver således: »Efterhånden blev henimod 30.000 nordslesvigere indkaldt. Godt og vel 5.000 kom aldrig tilbage.« Det synes, som om den tilsyneladende uoverensstemmelse skyldes, at man fra sønderjysk side har regnet med tallene fra hele det dansktalende område af Slesvig, medens man fra tysk side kun regner med tallene nord for den nuværende grænse. I overensstemmelse med det synspunkt skriver la Cour 1931–33: »Verdenskrigen påførte Nordslesvig bittert store tab. Om deres omfang hersker der nogen uenighed. Fra tysk side har man opgjort antallet på faldne og savnede fra egnene nord for den nuværende grænse til 5.136, mens man fra dansk side har regnet med tab på ca. 6.000 fra det dansktalende Slesvig.«

Regner man med, at 1. verdenskrig har medført et direkte befolkningsstab på godt 5.000, resterer der således et »befolkningstab« – eller manglende befolkningstilvækst – på mindst 2.000. Dette må skyldes færre fødsler under 1. verdenskrig, medens mændene var ved fronten og/eller fraflytning fra området i det pågældende tiår og/eller større dødelighed blandt den hjemmeboende befolkning i dette tidsrum.

I de sønderjyske byer var den gennemsnitlige befolkningstilvækst i perioden 1860–1921 71,7 % – størst i garnisonsbyerne Sønderborg og Haderslev og mindst i Åbenrå. I de sønderjyske flækker var befolkningstilvæksten gennemsnitlig 2,9 %. 3 flækker – Augustenborg, Løgumkloster og Højer – havde tilvækst, medens 2 flækker – Nordborg og Christiansfeld – havde et betydeligt befolkningstab (tabel 2).

I sognekommunerne var befolkningsudviklingen ligeledes meget varierende. I Åbenrå amt var der således en samlet befolkningstilvækst på 8,7 %, hvorimod Tønder amt havde et befolkningstab på 4,5 % (tabel 3).

Af de daværende 109 sønderjyske sognekommuner havde 50 kommuner – overvejende stationsbyer – en gennemsnitlig befolkningstilvækst på 20,3 %, én kommune havde uforandret indbyggertal, medens 58 kommuner – hovedsageligt i egentlige landdistrikter – havde et gennemsnitligt befolkningstab på 18,5 %.

Tabel 2
Befolkningsudviklingen i de sønderjyske byer og flækker efter 1860.

	1. febr. 1860	1. febr. 1921	tilvækst i ‰ 1860–1921	1. juli 1965	tilvækst i ‰ 1921–1965
<i>Byer:</i>					
Sønderborg	3894	8533	+ 119,1	22224	+ 160,4
Haderslev	8012	13149	+ 64,1	19965	+ 51,8
Tønder	3216	5129	+ 59,5	7432	+ 44,9
Åbenrå	5133	7961	+ 55,1	14561	+ 82,9
Tilsamen	20255	34772	+ 71,7	64182	+ 84,6
<i>Flækker:</i>					
Augustenborg	531	762	+ 43,5	2278	+ 199,0
Løgumkloster	1419	1603	+ 13,0	2022	+ 26,1
Højer	1041	1125	+ 8,1	1436	+ 27,6
Christiansfeld	681	593	÷ 14,8	866	+ 46,0
Nordborg	1304	1035	÷ 20,6	3152	+ 204,5
Tilsammen	4976	5118	+ 2,9	9754	+ 90,6

Kilder: Folkemængden 1. Februar 1921 i Kongeriget Danmark.
Statistiske Efterretninger nr. 54, 1965.

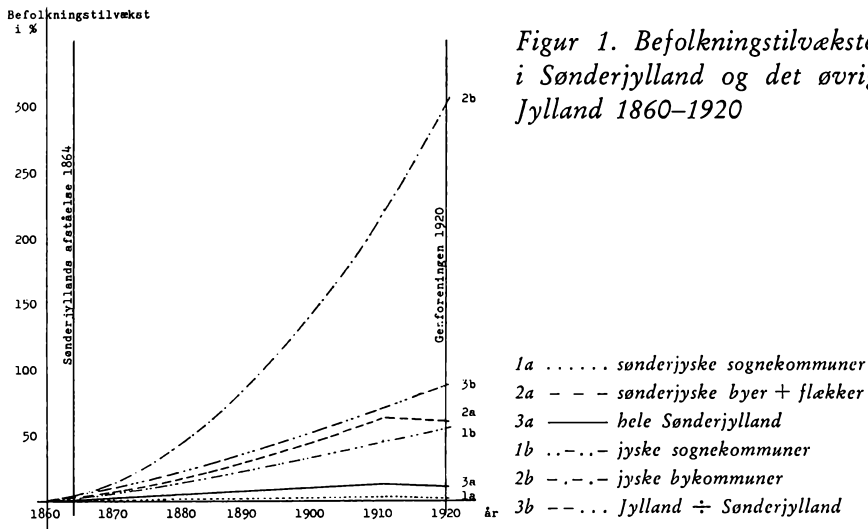
Tabel 3
Befolkningsudviklingen i de sønderjyske sognekommuner efter 1860.

	1. febr. 1860	1. febr. 1921	tilvækst i ‰ 1860–1921	1. juli 1965	tilvækst i ‰ 1921–1965
Åbenrå amt	24934	27106	+ 8,7	37050	+ 36,7
Haderslev amt	41996	42513	+ 1,2	52905	+ 24,4
Sønderborg amt	26054	26345	+ 1,1	33603	+ 27,5
Tønder amt	29075	27768	÷ 4,5	32067	+ 15,5
Tilsammen	122059	123732	+ 1,4	155625	+ 25,8

Kilder: Folkemængden 1. Februar 1921 i Kongeriget Danmark.
Statistiske Efterretninger nr. 54, 1965.

Medens den relative befolkningstilvækst i Sønderjylland som følge af de politiske forhold i perioden 1860–1920 var væsentlig lavere end i resten af Jylland (fig. 1), svarer den relative tilvækst i Sønderjylland efter 1920 meget nøje til tilvæksten i resten af Jylland (fig. 2).

I de sønderjyske byer har den gennemsnitlige befolkningstilvækst 1921–

1965 været 84,6 %, størst i Sønderborg, som med en befolkningsstilvækst på 160,4 % nu er Sønderjyllands største by, og mindst i Tønder, der kun har haft en tilvækst på 44,9 %. I flækkerne har den gennemsnitlige tilvækst været 90,6 %. Størst har tilvæksten været i Augustenborg og Nordborg, hvis indbyggertal er steget med henholdsvis 199,0 % og 204,5 %, og mindst i Løgumkloster, der kun har haft en tilvækst på 26,1 %.

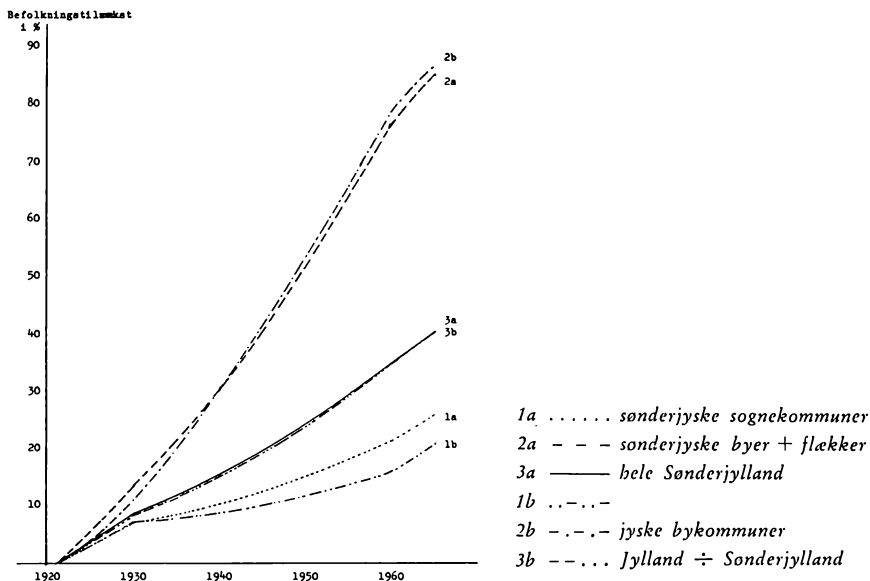
I sognekommunerne har den gennemsnitlige befolkningsstilvækst 1921–1965 været 25,8 %. Bortset fra Tønder amt, der kun har haft en tilvækst på 15,5 %, har befolkningsstilvæksten i de sønderjyske amter efter 1920 været større end i de øvrige jyske amter, hvor befolkningsstilvæksten gennemsnitlig har udgjort 21,1 % (jfr. tabellerne 1 og 3).

Befolkningsudviklingen efter 1860 har været vidt forskellig fra amt til amt. I perioden 1860–1965 har tilvæksten således været 92,8 % i Sønderborg amt, 71,4 % i Åbenrå amt, 45,2 % i Haderslev amt og kun 23,6 % i Tønder amt. Befolkningstætheden pr. km² i de sønderjyske amter (byer + flækker + sognekommuner) i henholdsvis 1860, 1921 og 1965 var således:

Befolkningstætheden pr. km² i de sønderjyske amter 1860–1965:

Amt	areal (km ²)	1. febr. 1860	1. febr. 1921	1. juli 1965
Sønderborg	441,40	72,0	83,1	138,8
Åbenrå	790,12	38,1	44,4	65,3
Haderslev	1341,94	37,8	41,9	54,9
Tønder	1390,50	25,0	25,6	30,9
Total	3963,96	37,2	41,3	57,9

Figur 2. Befolningstilvæksten i Sønderjylland og det øvrige Jylland efter 1920

Broager kommune efter 1860

Befolkning og erhverv

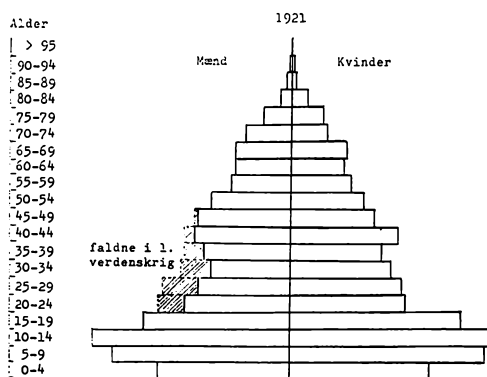
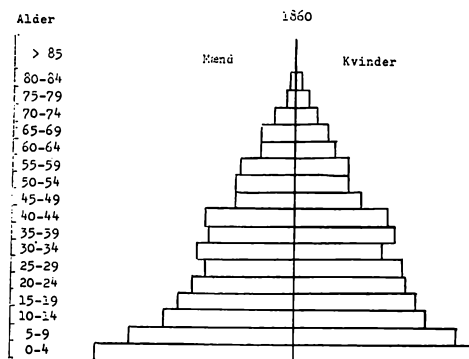
I tiden indtil genforeningen bestod Broager sogn af 9 kommuner – Broager, Smøl, Skodsbøl, Egersund, Iller, Mølmark, Gammelgab, Skelde og Dynt – med hver sin kommuneforstander. Ved genforeningen blev disse småkommuner sammenlagt til én kommune, Broager.

Broager er den største kommune på Sundeved og i folketal en af de største sognekommuner i Sønderjylland. Den udgør en halvø, som ved en 2300 meter bred tange forbindes med sognene Dybbøl og Nybøl, men i øvrigt er omgivet af Sønderborgbugten med sidevandet Vemmingbund og den ydre del af Flensborg fjord, hvorfra det 110 meter smalle og 9 meter dybe Egersund fører ind til Nybølner. – »De blinkende vande til forskellig side, de skønt svungne kystlinier, de bratte klinger, det snart bredt, snart stejlt formede jordsmon, de herlige skove, de levende hegn og de rigt afvekslende udsigter gør sognet til et af de smukkeste i Sønderjylland« (Trap 1930).

Hovedbyerne i kommunen er Broager, der er beliggende 9 km sydvest for Sønderborg, og Egersund.

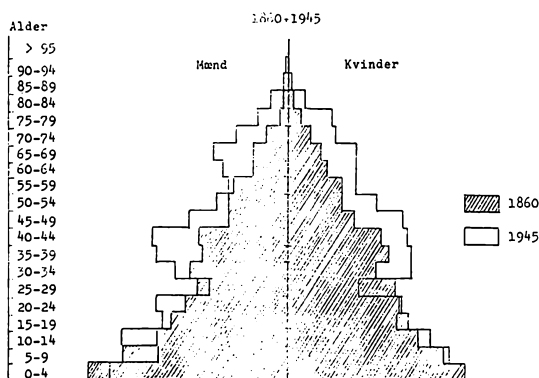
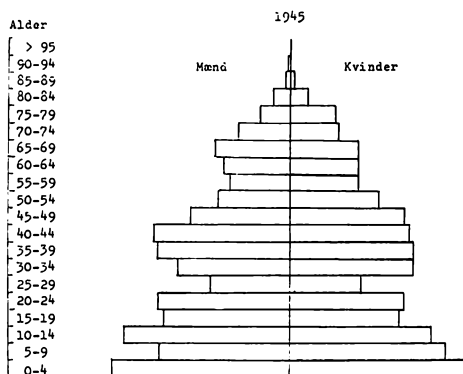
Broagers oprindelse skyldes den centrale beliggenhed i et stort sogn med landbrug, fiskeri og en betydelig teglværksindustri. Broager hørfabrik, hvor det tidligere var almindeligt, at hørdyrkere fra et meget stort op-

Figur 3.

På denne side og øverst på næste side er gengivet tre befolkningspyramider fra Broager kommune. 1860-pyramiden viser en normal aldersfordeling inden for en befolkningsgruppe, mens fordelingen i 1921 dels præges af tabene i den første verdenskrig, dels af den faldende fødselshyppighed i krigsårene.

land lod deres hør forarbejde, store heste- og krammarkeder, som holdtes to gange årligt (maj og november), og navnlig teglværksindustriens gyldne tid i slutningen af 1800-tallet fremmede byudviklingen og tiltrak et betydeligt antal arbejdere, navnlig fra Østpreussen og det senere Polen, hvilket stadig ses af mange personnavne i området. – Familienavne som Dorow, Gaul, Goral, Kalinowsky, Karetonoff, Koschmieder, Pawlowski, Pomykala, Popenda, Sturm, Tegewald, Weinkauff etc. træffes således stadig. – Den store tilflytning sydfra påvirkede ganske naturligt sognets struktur og forholdet mellem dansk og tysk, hvilket viste sig i stemmetallene til landdagsvalgene – 1871: 530 danske og 84 tyske stemmer, 1912: 526 danske, 304 tyske og 77 socialdemokrater (sidstnævnte stemte ikke efter nationalitet), og ved folkeafstemningen den 10. februar 1920: 2323 danske og 666 tyske, hvoraf tilrejsende 323 fra Danmark og 350 fra Tyskland. – Imidlertid ophørte hørabrikken i 1899, og markederne var i årene efter første verdenskrig kun en skygge af tidligere tiders, hvorfor

De skævheder i befolkningens aldersfordeling, som fremkom i årene inden genforeningen, ses stadig 1945, og ændringerne fra det normale fremgår klart af den nederste figur, hvor 1860-pyramiden er lagt over 1945-pyramiden.

de helt ophørte i begyndelsen af 30'erne. Sammen med dårlige konjunkturer for teglværksindustrien, som var kommunens hovederhverv, fremkaldte dette en stagnation og tilbagegang i befolkningstallet. Denne stagnation vedvarede til omkring anden verdenskrig. Jernbanen, der 15. april 1910 førtes fra Vester Sottrup til Skelde over Broager, skadede ligeledes nærmest byen, idet sognets beboere herved fik lettere adgang til at foretage deres indkøb i Sønderborg. Denne tendens tiltog yderligere, da jernbanen 1. juli 1932 blev nedlagt og erstattet med rutebilforbindelser.

Egernsunds opvækst skyldes den gunstige beliggenhed som afskibningshavn for oplandets teglværksprodukter og som hjemsted for en stor del af teglværkernes arbejderfamilier. Som skibsfartsby havde Egernsund tidligere langt større betydning end nabobyen Gråsten, hvorfor toldstedet ganske naturligt lå i Egernsund. De dårlige tider for teglværksindustrien på den ene side og Gråstens ny havneanlæg og opsving på den anden side medførte imidlertid en forskydning til gunst for Gråsten. Dette førte til,

at toldstedet 1. oktober 1928 flyttedes til Gråsten, hvilket medførte yderligere tilbagegang for Broager kommune.

»Teglværksindustrien ved Flensborg fjord hører til de ældste i sin art her i landet. Det fortrinlige ler, der i betydelig udstrækning findes i skrænterne ud mod fjorden, og den bekvemme adgang til med skib at forsende de færdige varer landet over, førte til anlæg af teglværker i et antal som ikke andet steds i landet« (Trap). – I begyndelsen af 1800-tallet fandtes ca. 20 teglværker, men antallet steg efterhånden til 38 med en samlet produktion på ca. 80 mill. enheder i 1890, hvorefter produktionen var ret konstant de følgende 10–15 år. Omkring 1905 ophørte imidlertid eksporten til de baltiske lande. På grund af overproduktion måtte teglværkerne derefter i 1906 indskrænke driften, og fra 1908 til 1914 arbejdede værkerne med en produktionsindskrænkning på ca. 50 %. Ved grænsedragningen 1920 mistede teglværksindustrien en meget væsentlig del af sit afsætningsområde, idet det sydlige opland gik tabt. Dette medførte yderligere indskrænkning, og efterhånden nedlagdes 23 teglværker, deriblandt de store Rendbjerg teglværker. De resterende 15 værker, hvoraf 10 i Broager kommune, havde herefter en samlet kapacitet på 50 mill. enheder teglvarer årligt (1924) mod en kapacitet på 100 mill. enheder teglvarer årligt i 1900, men selv en hertil svarende afsætning kunne ikke opnås. I årene 1920–32 udgjorde produktionen således kun gennemsnitlig 25 mill. enheder (minimum 12,5 mill. enheder 1927), hvorefter den steg jævnt til omkring 40 mill. enheder i 1940. Efter anden verdenskrig er produktionen af teglvarer fortsat steget. De fleste teglværker er blevet moderniseret og udvidet, og den samlede produktion udgør nu omkring 100 mill. enheder årligt, hvoraf ca. 50 % eksporteres til Tyskland. (De anførte tal er oplyst af De Forenede Teglværker, Egersund).

Den første erhvervstælling i Broager kommune blev foretaget 1930, og opgørelsen viser, at håndværk og industri allerede på dette tidspunkt var hovederhvervet i kommunen. Selv om erhvervsgrupperne ved de forskellige tællinger ikke helt kan sammenlignes, giver opgørelserne et ganske godt indtryk af vandringsen bort fra landbrugserhvervet. 1960 beskæftigede landbruget således kun 18 % af befolkningen mod 28,7 % i 1930, medens antallet af beskæftigede ved håndværk og industri 1960 var 46,2 % mod 34,3 % i 1930 (tabel 4).

Befolkningsudviklingen fremgår af tabel 5. Tilvæksten var i perioden 1860–1910 i alt 1.115 personer (27,6 %), og udviklingsmæssigt indtager Broager kommune således i denne periode en mellemstilling mellem sønderjyske bykommuner (63,8 % tilvækst) og de øvrige sønderjyske sognekommuner (1,8 % tilvækst).

I perioden 1910–1920 – årene omkring 1. verdenskrig – faldt folketallet med 8,8 %, men straks efter genforeningen steg folketallet atter til om-

Tabel 4. Befolkningens fordeling efter erhverv

(Endnu ikke offentliggjort materiale fra Statistisk Departement)

	1930	1940	1950	1960
Landbrug m. v.	1.359	1.120	1.106	925
Håndværk, industri	1.626	2.010	2.094	2.371
Handel, omsætning	278	305	365	333
Transport	329	250	305	273
Liberale erhverv, administration	251	270	290	304
Øvrige erhverv, uangivet erhverv	309**)	30	71	191
Formue, rente	591	685	700	738
Tilsammen	4.743	4.670	4.931	5.135

*) Erhvervsgrupperne er ikke helt sammenlignelige ved de anførte folketællinger.

***) Herunder husgerning. Ved de øvrige tællinger er husassistenter o. l. rubriceret under husstandsoverhovedets erhverv.

trent samme størrelsesorden som i årene 1905–1910. På grund af de tidligere omtalte afsætningsvanskeligheder for teglværksindustrien begyndte folketallet efter 1925 på ny at falde. Dette fald fortsatte til 1940, da fol-

Tabel 5
Folketal i Broager kommune 1860–1965

år	antal personer	mænd	kvinder
1860	4.039	1.976	2.057
1871	4.311	2.084	2.227
1885	4.771	2.298	2.473
1895	4.691	2.242	2.449
1905	5.081	2.461	2.620
1910	5.154	2.486	2.668
1921	4.699	2.249	2.450
1925	4.980	2.420	2.560
1930	4.743	2.321	2.422
1940	4.670	2.343	2.327
1950	4.931	2.441	2.490
1960	5.135	2.558	2.577
1965	5.335	—	—

Kilder: Statistiske Meddelelser, 4. Række, 63. Bind, 1. Hæfte.

Statistiske Efterretninger nr. 54, 1965.

Hidtil ikke offentliggjort materiale fra Statistisk Departement.

Gemeindelexikon für das Königreich Preussen VIII, Provinz Schleswig-Holstein, Berlin 1874, 1888, 1897, 1908 og 1913.

ketallet nåede det hidtil laveste niveau efter genforeningen og kun var af omtrent samme størrelsesorden som omkring 1880. – Under og efter 2. verdenskrig har teglværksindustrien på ny haft gode afsætningsmuligheder. Folketallet steg igen og nåede 1960 samme størrelsesorden som 1910.

Fordeling efter alder og køn

Befolkningens fordeling efter alder og køn ved de forskellige danske folketællinger fremgår af tabel 6 samt af befolkningspyramiderne i figur 3.

Befolkningspyramiden for 1860 er den mest regelmæssige. Dog findes der små indsnævringer svarende til aldersklasserne 25–29 år og 35–39 år for mænd og 30–34 år for kvinder, hvilket kan skyldes små variationer i fordelingen drenge/piger i nævnte fødselsår eller tab under treårskrigen 1848–51.

Befolkningspyramiden for 1921 udviser derimod 2 karakteristiske »afgnavninger« – begge forårsaget af første verdenskrig – én svarende til de under krigen faldne mænd (tabel 7) og én ved basis som følge af små fødselstal under krigen, mens mændene var ved fronten (tabel 8). Svarende til »afgnavningen« på grund af de under krigen faldne mænd findes en »afgnavning« for kvinderne som tegn på, at disse fraflyttede sognet, da der kom underskud af mænd (tabel 9). De nævnte »afgnavninger« genfindes på alle senere alderspyramider og vil gøre sig gældende endnu en del år fremover.

*Tabel 9
Beregning af befolkningsoverskud 1910–1921*

	total	mænd	kvinder
Antal personer ved folketællingen 1.12.1910	5154	2486	2668
Antal levendefødte 1.12.1910 – 1.2.1921	1107	533	574
Tilsammen	6261	3019	3242
Antal døde + faldne	918	538	380
Beregnet folketal 1.2.1921	5343	2481	2862
Virkeligt folketal 1.2.1921	4699	2249	2450
Fraflytningsoverskud	644	232	412

Aldersfordelingen i Broager kommune svarede i 1860 til aldersfordelingen i de øvrige sognekommuner i Danmark, hvorimod der ved folketællingen 1921 fandtes en betydelig overvægt af gamle – 9,2 % mænd og 9,2 % kvinder \geq 65 år mod henholdsvis 6,4 % og 7,2 % i resten af landet. Denne overvægt skyldes dels befolkningstab på grund af første verdenskrig (faldne mænd og små fødselstal), dels den tidligere (side 176) omtalte ud-

Tabel 6

Befolkningens fordeling efter alder og køn i Broager kommune 1860-1960

årstal	0-14 år		15-24 år		25-44 år		45-64 år		over 65 år		uangivet	totale antal
	antal	%	antal	%	antal	%	antal	%	antal	%		
<i>Mænd</i>												
1. februar 1860	690	349	311	157	539	273	325	165	111	56	6 nyfødte køn ej oplyst	1976
1. februar 1921	746	332	371	165	511	227	413	184	208	92	–	2249
5. november 1930	707	305	371	160	579	249	469	202	195	84	–	2321
5. november 1940	675	288	318	136	693	296	403	172	254	108	–	2343
5. november 1945	698	285	377	154	678	277	432	177	261	107	1	2447
5. november 1950	695	285	334	137	613	251	511	209	288	118	–	2441
5. november 1960	662	259	454	178		1185 = 463 ‰			257	100	–	2558
<i>Kvinder</i>												
1. februar 1860	669	325	343	167	590	287	325	158	130	63	6 nyfødte køn ej oplyst	2057
1. februar 1921	790	322	418	171	610	249	406	166	226	92	–	2450
5. november 1930	723	298	343	142	656	271	455	188	245	101	–	2422
5. november 1940	641	276	289	124	686	295	471	202	240	103	–	2327
5. november 1945	700	286	329	134	654	267	503	205	264	108	3	2453
5. november 1950	722	290	325	131	610	245	558	224	275	110	–	2490
5. november 1960	695	270	389	151		1172 = 455 ‰			321	124	–	2577

Kilde: Hidtil ikke offentliggjort materiale, folketællingskemaerne for de pågældende år. Skemaerne er ikke tilgængelige for offentligheden.

Tabel 7

Faldne fra Broager sogn i verdenskrigen 1914–18,
fordelt efter fødselsår

1870: 1	1876: 3	1882: 5	1888: 14	1894: 12
1871: 0	1877: 1	1883: 5	1889: 6	1895: 12
1872: 0	1878: 6	1884: 6	1890: 8	1896: 17
1873: 1	1879: 4	1885: 8	1891: 7	1897: 10
1874: 2	1880: 3	1886: 9	1892: 12	1898: 12
1875: 3	1881: 4	1887: 8	1893: 11	

I alt: 190 faldne

Kilde: Mindehøjen i Broager.

Tabel 8

Fødte og døde i Broager sogn 1. december 1910 til 31. januar 1921

år	levendefødte			døde		
	mænd	kvinder	i alt	mænd	kvinder	i alt
1911*)	78	76	154	43	44	87
1912	83	89	172	42	34	76
1913	68	65	133	28	35	63
1914	66	76	142	28	34	62
1915	41	57	98	35	44	79
1916	29	38	67	24	34	58
1917	22	31	53	35	29	64
1918	22	30	52	38	47	85
1919	57	42	99	35	54	89
1920	62	66	128	37	25	62
Jan. 1921	5	4	9	3	0	3
I alt	533	574	1107	348	380	728

*) inclusive december 1910.

Kilde: Kirkebøgerne for Broager sogn.

På grund af den særlige sønderjyske personregisterordning er kirkebogen for fødtes vedkommende ført som dåbsbog. Endvidere er kirkebøgerne (et sæt for hvert af sognets daværende to distrikter) både for fødtes og dodes vedkommende i det pågældende tidsrum ført med mandkøn og kvindeskøn under eet. Desuden kan enkelte tvillingepar, der undertiden er nummereret under eet, give ubetydelige unøjagtigheder. – Fejl er så vidt muligt udlignet under optællingen.

vandring og udvisning fra området af unge, som ved nævnte folketælling ville have været i aldersklassen < 65 år.

Aldersfordelingen 5. november 1950 viser stadig relativt flere gamle end i landets øvrige sognekommuner og i landet som helhed (tabel 10).

Man kan umiddelbart tro, at denne forskydning i retning af relativt flere gamle fortsat skyldes følgerne af første verdenskrig. Dette er dog ikke tilfældet. De små fødselstal under 1. verdenskrig vil ganske vist endnu i 1950 betyde, at der findes færre personer i aldersklassen < 65 år, men samtidig vil de af 1. verdenskrig medførte direkte tab – faldne og fraflyttede – betyde, at der i 1950 findes færre personer i aldersklassen ≥ 65 år.

Tabel 10
Befolkningens fordeling efter alder og køn
ved folketællingen november 1950

alder	Broager kommune ‰	mænd samtlige sognekomm. ‰	hele landet ‰	Broager kommune ‰	kvinder samtlige sognekomm. ‰	hele landet ‰
0–14	285	284	271	290	292	256
15–24	137	147	139	131	135	135
25–44	251	278	292	245	276	292
45–64	209	203	211	224	209	222
≥ 65	118	88	87	110	88	95

Kilder: Statistisk Årbog 1960, samt hidtil ikke offentliggjort materiale fra Statistisk Departement.

1915–1919 fødtes i Broager gennemsnitlig 74 børn årligt mod gennemsnitlig 150 børn i årene op til første verdenskrig. Krigen medførte således for sognet et »befolkningstab« på ca. 570 personer – ca. 380 færre fødsler og 190 faldne. På basis af overlevelsestabellerne for samtlige år 1916–1950 kan man beregne, at 380 færre fødsler i årene 1915–19 svarer til 310 færre personer i aldersklassen 30–35 år den 1. januar 1951 (ca. 160 ♂ og ca. 150 ♀). Tilsvarende ville under normale forhold de 190 mænd, som faldt under første verdenskrig, være reduceret til 32 mænd ≥ 65 år og 109 mænd i aldersklassen 45–64 år 1. januar 1951. Dersom første verdenskrig ikke havde været, ville aldersfordelingen – med ligevægt mellem til- og fraflytning blandt disse imaginære personer – for mændene i Broager kommune år 1950 have været følgende:

≥ 65 år:	320	25–44 år:	773
45–64 år:	620	15–24 år:	334
		0–14 år:	695

Tabel 11

Antal fødte og døde i Broager kommune 1921–50 efter føde- og dødssted

årstal	levendefødte		i alt	døde		i alt
	♂	♀		♂	♀	
1921	60	67	127	22	23	45
1922	72	63	135	22	24	46
1923	64	64	128	30	19	49
1924	68	75	143	19	35	54
1925	60	55	115	21	20	41
1926	68	56	124	25	20	45
1927	51	46	97	19	19	38
1928	54	50	104	20	22	42
1929	60	42	102	28	21	49
1930	52	48	100	26	20	46
1931	52	48	100	30	26	56
1932	59	51	110	19	15	34
1921–32	720	665	1385	281	264	545
1933	40	34	74	14	13	27
1934	46	49	95	13	14	27
1935	41	44	85	20	30	50
1936	43	48	91	24	24	48
1937	41	43	84	28	27	55
1938	33	34	67	18	21	39
1939	35	45	80	15	24	39
1940	38	39	77	22	23	45
1941	44	38	82	25	23	48
1942	34	50	84	12	12	24
1943	49	31	80	15	17	32
1944	31	36	67	28	21	49
1945	30	33	63	18	32	50
1946	26	17	43	22	15	37
1947	20	27	47	18	19	37
1948	13	27	40	9	15	24
1949	19	17	36	7	16	23
1950	13	14	27	18	17	35
1921–50	1316	1291	2607	607	627	1234

Kilde: Hidtil ikke offentliggjort materiale fra Statistisk Departement.

Tabel 12
Antal fødte og døde i Broager kommune 1921–50 efter hjemsted

årstal	levendefødte		i alt	døde		i alt
	♂	♀		♂	♀	
1921	58	55	113	26	27	53
1922	73	69	142	27	30	57
1923	61	68	129	30	27	57
1924	69	65	134	30	37	67
1925	55	58	113	31	21	52
1926	67	55	122	30	28	58
1927	55	52	107	27	30	57
1928	55	52	107	24	30	54
1929	54	43	97	34	27	61
1930	54	49	103	34	30	64
1931	54	50	104	35	35	70
1932	59	58	117	22	22	44
1921–32	714	674	1388	350	344	694
1933	54	41	95	24	22	46
1934	53	53	106	19	16	35
1935	46	57	103	30	39	69
1936	57	63	120	31	38	69
1937	63	53	116	37	33	70
1938	45	53	98	24	33	57
1939	56	57	113	28	29	57
1940	48	49	97	29	30	59
1941	56	48	104	35	27	62
1942	47	51	98	20	19	39
1943	73	46	119	20	22	42
1944	53	67	120	43	20	63
1945	64	58	122	37	41	78
1946	58	49	107	40	32	72
1947	49	62	111	25	26	51
1948	43	62	105	21	28	49
1949	58	55	113	13	20	33
1950	49	51	100	29	30	59
1921–50	1686	1649	3335	855	849	1704
pr. år	56,2	55,0	111,2	28,5	28,3	56,8

Kilde: Kirkebøgerne for Broager sogn (østre og vestre distrikt).

d.v.s. $117 \text{ ‰} \geq 65$ år, altså praktisk talt samme relative antal, som fandtes ved folketællingen. – Samme forhold gælder for kvindernes vedkommende.

For perioden 1921–1950 må andre faktorer derfor have influeret på aldersfordelingen. Disse kan tænkes at have været:

- I: lavere nativitet i Broager end i resten af landet som følge af små fødselstal i to generationer. Små fødselstal under første verdenskrig vil medføre små fødselstal en generation senere.
- II: lavere mortalitet i Broager end i landet som helhed blandt de personer, som 1. januar 1921 var ≥ 35 år, idet man kunne antage, at de svageste individer var bukket under for de strengere livsvilkår under første verdenskrig, således at de sundeste og kraftigste havde overlevet.
- III: udvandringsoverskud i de yngre aldersklasser og eventuelt mindre fraflytning fra sognet i de ældre aldersklasser end i landets øvrige kommuner.

Til belysning af disse forhold er i tabel 11 angivet Statistisk Departements opgørelse over antallet af levendefødte og døde i Broager kommune 1921–50. Departementets tal angiver imidlertid de i kommunen levendefødte og døde personer – herunder også fødte og døde under midlertidigt ophold – men medtager ikke børn fra kommunen fødte på Landshospitalet i Sønderborg, hvor der 1933 blev etableret en obstetricisk afdeling, som modtager gravide kvinder til normal fødsel, ligesom der i departementets tal over døde ikke er medregnet personer døde på sygehus eller under andet midlertidigt ophold uden for kommunen. For så vidt muligt at undgå de fejl, dette medfører, er der på grundlag af kirkebøgerne i tabel 12 foretaget en opgørelse over antallet af levendefødte og døde blandt de i sognet hjemmehørende, fastboende personer.

1921–32 viser kun ringe forskel i antallet af levendefødte i de to tabeller – i alt 1385 mod 1388 – hvorimod der fra 1933 og fremefter findes en betydelig difference. Denne skyldes som nævnt oprettelse af fødeafdeling på Landshospitalet.

Antallet af døde i henholdsvis tabel 11 og 12 differerer meget gennem hele perioden som følge af dødsfald under sygehusophold.

ad I og II. Nativitet og mortalitet.

Nativitetsfrekvensen har i hele perioden 1921–50 i Broager været højere end i landet som helhed og har – bortset fra årene 1921–25 (lige efter første verdenskrig) og perioden 1941–45 (under den tyske besættelse af landet) – været ret konstant. Medens det er naturligt, at fødselstallet steg umiddelbart efter første verdenskrig, da mændene vendte hjem fra fronten og fangelejrene, er der givet mange forskellige for-

Tabel 13
Nativitet og mortalitet i Broager kommune 1921–50

årene	middel- befolkning	antal levendefødte	årlige antal	antal døde	årlige antal
			levende- fødte/1000 indbyggere		døde/1000 indbyggere
1921–25	4840	631	26,1	286	11,8
1926–30	4862	536	22,0	294	12,1
1931–35	4707	525	22,3	264	11,2
1936–40	4700	544	23,1	312	13,3
1941–45	4785	563	23,5	284	11,9
1946–50	4915	536	21,8	264	10,7

årene	gennemsnitlig nativitetsfrekvens		gennemsnitlig mortalitetsfrekvens	
	hele landet	Broager	hele landet	Broager
1921–30	20,8	24,0	11,2	12,0
1931–40	17,9	22,7	10,7	12,2
1941–50	21,0	22,7	9,7	11,3

klaringer på det stigende antal fødsler under anden verdenskrig – mørklægning, udgangsforbud etc. For Broager kommunes vedkommende kan det imidlertid næppe udelukkes, at en væsentlig årsag til den større nativitet i perioden 1941–45 er de store børnekuld fra årene umiddelbart før og efter første verdenskrig, hvilket stemmer overens med Sheldons betragtning, at antallet af fødsler er udtryk for antallet af personer i fødegygtig alder og dermed for antallet af fødsler en generation tidligere. (Sheldon 1960).

Mortalitetsfrekvensen har i hele perioden 1921–50 i Broager ligeledes været højere end gennemsnittet for hele landet og har ikke vist samme fald som i resten af landet. Der kan være forskellige årsager til dette forhold. Den mest sandsynlige er formentlig, at Broager gennem hele perioden har haft relativt flere gamle end resten af landet. Som en medvirkende årsag kan endvidere nævnes, at en del af de sundeste individer faldt fra på grund af første verdenskrig, hvilket medførte overdødelighed blandt dem, der blev tilbage. Mortalitetsfrekvensen i en befolkningsgruppe må til en vis grad være proportional med det relative antal ældre, og det er derfor naturligt, at Broager i hele den nævnte periode havde en relativt høj mortalitetsfrekvens.

Man kan således vedrørende faktorerne I og II kort resumere, at såvel nativitets- som mortalitetsfrekvens har været større i Broager end i landet som helhed. Dette skulle have medført, at det relative antal ældre i Bro-

ager kommune formindskedes i forhold til hele landet, hvilket ikke var tilfældet. Andre faktorer må derfor have domineret.

ad III. Migration

Til- og fraflytningsoverskuddet i årene 1921–50 er beregnet på grundlag af folketallet, antallet af levendefødte og døde i kommunen. Gennem hele perioden har der været et fraflytningsoverskud – i gennemsnit 46 personer = 9,8 0/00 – som næsten helt har svaret til fødselsoverskuddet, således at befolkningstilvæksten i perioden 1921–50 kun har udgjort gennemsnitlig 7,7 personer = 1,6 0/00 årligt. Fraflytningsoverskuddet var mindst 1921–25 og 1940–45, størst i depressionsårene 1926–35 (tabel 14).

Der foreligger ikke oplysning om aldersfordelingen blandt de fraflyttede. Aldersfordelingen ved de forskellige folketællinger viser imidlertid, at det overvejende må være yngre voksne, der er fraflyttet kommunen. Årsagerne var først og fremmest:

1. de tidligere omtalte afsætningsvanskeligheder for teglværksprodukter i perioden mellem de to verdenskrige, hvilket tvang de unge til at søge arbejde uden for kommunen. Fraflytningsoverskuddet var da også størst (479 personer) under teglværkernes værste depressionsperiode 1925–30,
2. den almindelige vandring fra land til by på grund af den tiltagende

Tabel 14

Til- og fraflytning fra Broager kommune 1921–50

mellem folke- tællingerne	tilflytningsoverskud		fraflytningsoverskud		total
	♂	♀	♂	♀	
1921–25	9	–	–	51	÷ 42
1926–30	–	–	235	244	÷ 479
1930–35	–	–	119	182	÷ 301
1935–40	–	–	115	150	÷ 265
1940–45	–	–	34	15	÷ 49
1945–50	–	–	135	106	÷ 241
1921–50	–	–	629	748	÷ 1377

industrialisering og urbanisering sammenholdt med landbrugskrisen i begyndelsen af 1930'erne,

3. de ældre i kommunen har på grund af den i grænseegne traditionelle nationalitetsfølelse samtidig en meget stærk hjemstavnsfølelse – efter den almindelige opfattelse stærkere end i den øvrige del af landet,
4. familiefølelsen og -sammenholdet var af samme grund formentlig stær-

Tabel 15
Fødte, døde, til- og fraflyttede 1950–60

	fødte	døde	tilflyttede	fraflyttede
5.11.50 – 4.11.51	84	53	411	468
5.11.51 – 4.11.52	90	55	386	426
5.11.52 – 4.11.53	87	48	429	474
5.11.53 – 4.11.54	88	58	400	438
5.11.54 – 4.11.55	87	60	482	464
5.11.55 – 4.11.56	94	40	381	409
5.11.56 – 4.11.57	69	56	363	456
5.11.57 – 4.11.58	78	55	422	387
5.11.58 – 4.11.59	82	36	465	450
5.11.59 – 4.11.60	75	38	480	397
Tilsammen	834	499	4219	4369

Kilde: Folkeregistret i Broager.

kere end i resten af landet, og de gamle er i højere grad aftægtsfolk end det er tilfældet i »det gamle land«.

- der findes i kommunen både et kommunalt alderdomshjem og et privat plejehjem, hvilket medfører, at enlige gamle ikke behøver at fraflytte kommunen for at få den fornødne pleje.

Det procentuelt tiltagende antal ældre i Broager kommune i perioden 1921–50 skyldes således overvejende et stort fraflytningsoverskud i den nævnte periode.

Forsørgerbyrden for de personer i den produktive aldersklasse, som blev tilbage, er derfor relativt stor. Af den mandlige befolkning i kommunen var 5. november 1950 40,3 % under 15 år eller ≥ 65 år mod 35,8 % for hele landet, og for kvindernes vedkommende 40,0 % mod 35,1 % – eller sagt på en anden måde: for hver 3 personer i den produktive aldersklasse (15–64 år) fandtes der 2 personer, som var < 15 år eller ≥ 65 år.

Befolkningens bevægelser i perioden 1951–60 fremgår af tabel 15. Nativiteten var i denne periode stærkt faldende – til gennemsnitlig 16,6 % mod 22,7 % i perioden 1941–50 – og var således lavere end i landet som helhed (17,1 %).

Mortaliteten var ligeledes faldende – til gennemsnitlig 9,9 % mod 11,3 % 1941–50 – og nærmede sig den gennemsnitlige mortalitet for hele landet i denne periode (9,1 %).

Fraflytningsoverskuddet, som 1946–50 udgjorde 48,2 personer årlig, faldt ligeledes og udgjorde for hele perioden 1951–60 gennemsnitlig 15 personer årlig. En analyse af til- og fraflytning viser imidlertid, at der

Tabel 16
Aldersfordelingen i ‰ ved folketællingen november 1960

alder	mænd		kvinder	
	hele landet	Broager	hele landet	Broager
0–14	258	259	241	270
15–24	156	178	148	151
25–64	487	463	497	455
≥ 65	99	100	114	124

efter 1958 har været et tilflytningsoverskud, som i 1960 nåede op på 83 personer. Disse forhold har influeret stærkt på aldersfordelingen i kommunen, som ved folketællingen november 1960 udviser en aldersfordeling omtrent svarende til landet som helhed (tabel 16).

Aldersklassen 0–14 år viser – sammenlignet med de tidligere år (tabel 16) – tilbagegang i såvel det absolutte som det relative antal personer af begge køn, hvilket skyldes faldende nativitet.

Aldersklassen 15–24 år viser stigning i både det absolutte og det relative antal af begge køn. Stigningen skyldes det store antal fødsler i perioden 1941–45. Analyse af væksten inden for denne aldersklasse viser imidlertid, at tilgangen af mænd er næsten dobbelt så stor som tilgangen af kvinder – mænd: 13,7 ‰ – 17,8 ‰, kvinder: 13,1 ‰ – 15,1 ‰. Forskellen skyldes forskellige forhold:

1. 1950 blev der i Broager oprettet kommunal mellem- og realskole. Dette medførte, at en større del af kommunens unge – ganske særligt den mandlige ungdom – afsluttede skolegangen med realeksamen og reelt gik flere år i skole end tidligere, inden de rejste fra hjemmet,
2. »flugten fra det huslige erhverv«, som medførte, at flere unge piger søgte uddannelse eller anden beskæftigelse i byen,
3. beskæftigelsesmulighederne – særligt for mænd – var stigende både inden for kommunen og i overkommelig afstand fra denne, dels på grund af den tidligere nævnte opgangsperiode for teglværkerne, dels fordi der i disse år foregik en eksplosiv vækst af forskellige industrivirksomheder både i Broager og i Sønderborgs øvrige opland.

Aldersklassen 25–64 år viser da også stigning i det absolutte antal inden for begge køn. Væksten i kvindernes antal fulgte dog ikke med stigningen i folketallet, og det relative antal faldt derfor fra 46,9 ‰ til 45,5 ‰. Tilgangen af mænd i denne aldersklasse var derimod så stor, at det relative antal steg fra 46,0 ‰ til 46,3 ‰.

Aldersklassen ≥ 65 år viser betydelig tilbagegang i både det absolutte og det relative antal mænd (11,8 ‰ – 10,0 ‰), så at antallet nu svarer til forholdene i resten af landet. Antallet af kvinder derimod viser både ab-

solut og relativ stigning (11,0 % – 12,4 %) og er fortsat højere end i resten af landet.

Tilbagegangen i det absolutte antal af mænd ≥ 65 år skyldes hovedsageligt følgerne af første verdenskrig, idet største delen af de mænd, der faldt i krigen, under normale forhold nu ville være nået op i denne aldersklasse. Samtidig er folketallet steget på grund af fødselsoverskud og mindre fraflytning, hvilket yderligere medvirkede til, at det relative antal mænd faldt. – Faldet må imidlertid anses for at være forbigående. Når tabene på grund af første verdenskrig ikke længere gør sig gældende, kan der på ny ventes et stigende antal personer ≥ 65 år, indtil de små årgange fra første verdenskrig omkring år 1980 når op i denne aldersklasse – under forudsætning af, at de nævnte variationer ikke elimineres af andre faktorer.

Stigningen i det absolutte antal kvinder ≥ 65 år skyldes dels den generelle befolkningstilvækst, dels at følgerne af fraflytning blandt kvinderne under første verdenskrig endnu ikke har nået at slå igennem, idet kvinder ved ægteskabs indgåelse som helhed er yngre end mænd. Endelig er mortaliteten for kvinder i alle aldersklasser mindre end mortaliteten for mænd, så at relativt flere kvinder end mænd gennemlever til denne aldersklasse. Tilvæksten i folketallet på grund af fødselsoverskud og mindre fraflytning har ikke været tilstrækkelig stor til at eliminere stigningen i antallet af kvinder ≥ 65 år.

Efter 1960 er befolkningstilvæksten fortsat, og 1. juli 1965 var registerfolketallet 5335.

Billige byggegrunde, relativt små leveomkostninger og gode beskæftigelsesmuligheder trak folk til kommunen. Mange, der arbejdede i Sønderborg eller på Danfoss blev boende eller flyttede til kommunen, da transporten til og fra arbejdspladsen med de moderne transportmidler og den stigende velstand ikke længere spiller nogen større tidsmæssig eller økonomisk rolle.

Broager får således mere og mere karakter af at være forstadskommune til Sønderborg.

Per Jensen

Resumé:

Efter krigen 1864 afstod Danmark et landområde til Tyskland. Efter folkeafstemning 1920 kom en del af dette, Nordslesvig – Sønderjylland, tilbage til Danmark.

Der redegøres for befolkningsudviklingen i Sønderjylland 1860–1920, og befolkningstilvæksten sammenlignes med befolkningstilvæksten i den øvrige del af Jylland. Den samlede befolkningstilvækst i Sønderjylland var i dette tidsrum kun 11,1 % mod 90,6 % i resten af Jylland. I de sønderjyske sognekommuner var befolkningstilvæksten 1,4 % mod 55,8 % i de øvrige jyske sognekommuner. Årsagerne findes at være dels fraflytningsoverskud på grund af fremmedherredømmet, dels følgerne af første verdenskrig – små fødselstal i krigsårene samt

antallet af faldne. Efter 1920 har folketallet i Sønderjylland været stadig stigende, og befolkningstilvæksten har såvel i byerne som i sognekommunerne svaret til befolkningstilvæksten i resten af Jylland.

Af den samlede befolkningstilvækst i sønderjyske sognekommuner 1860–1920 hidrørte $\frac{1}{3}$ fra befolkningstilvæksten i Broager kommune. Der redegøres for årsagerne til dette, og de særlige forhold, som har gjort sig gældende i Broager kommune, omtales. Bevægelserne i folketallet og aldersfordelingen 1860–1960 analyseres, ligesom ændringer i erhvervsfordelingen omtales.

Medens aldersfordelingen 1860 svarede til aldersfordelingen i den øvrige del af Danmark, var det relative antal personer ≥ 65 år ved folketællingen 1921 ca. 50 % større end i resten af landet. Der redegøres for årsagerne til dette. Det påvises, at nativitetstrekvensen efter 1920 har været højere end i Danmark som helhed, og årsagerne hertil diskuteres. Mortalitetstrekvensen har i perioden efter 1920 ligeledes været højere end gennemsnittet for hele landet. Årsagerne til dette diskuteres, og som den sandsynligste forklaring anføres dels det relativt store antal gamle, dels at en del af de sundeste individer faldt under første verdenskrig, hvilket medførte overdødelighed blandt dem, der blev tilbage. Det anføres, at man i befolkningspyramiden endnu kan følge virkningerne af fremmedherredømmet og første verdenskrig, selv om disse forhold nu er ved at udviskes på grund af migration og Broagers tiltagende vækst og karakter af forstadskommune til Sønderborg.

Litteratur:

1. Alnor, Karl: Handbuch zur schleswigschen Frage II. 1926–29.
2. Fink, Troels: Rids af Sønderjyllands Historie. 1946.
3. Folkeafstemningen 1920 - Særtryk af Dybbølspostens Festudgave i anledning af Tiårsdagen for Folkeafstemningen i Sønderjylland. 1930.
4. Folkemængden 1. Februar 1921 i Kongeriget Danmark. Statistiske Meddelelser 4. Række, 63. Bind, 1. Hæfte.
5. Gemeindelexikon für das Königreich Preussen, VIII: Provinz Schleswig-Holstein. Berlin 1874, 1888, 1897 og 1908.
6. Hanssen, H. P.: i Folkeafstemningen 1920.
7. la Cour, Vilhelm m. fl.: Sønderjyllands Historie. 1931–33.
8. Sheldon, Henry D.: The Changing Demographic Profile, i Clark Tibbits: Handbook of Social Gerontology, The University of Chicago Press 1960.
9. Statistiske Efterretninger nr. 54, 1965.
10. Statistisk Årbog 1961.
11. Trap, J. P.: Kongeriget Danmark. 4. omarb. udg. v. Gunnar Knudsen, Bd. IX. Kbh. 1930.

Andre kilder:

1. De Forenede Teglværker, Egernsund.
2. Folketællingskemaerne fra Broager kommune 1860–1960.
3. Folkeregistret i Broager.
4. Kirkebøgerne for Broager sogn.
5. Mindehøjen i Broager.
6. Hidtil ikke offentliggjort materiale fra Statistisk Departement.

Kongetroskab i det gamle Svejrup

Det er ofte blevet fremhævet, at Jørgen Iversen i Svejrup sammen med Nis Callesen, Lerskov, og Rasmus Clausen, Smedager, udgjorde det trekløver, som i årene omkring århundredskiftet varetog den dansksindede befolknings interesser i Åbenrå kreds, og provst, dr. theol. Jens Holdts publicering i Sønderjyske Årbøger 1965 af en række breve, der er vekslede mellem to af disse begavede bønder, har yderligere øget indtrykket af deres betydning.

Et tilfældigt privatbrev fra 1829 – en søns brev hjem til sine forældre – giver for Jørgen Iversens vedkommende beviset for, at hans egen varme danskhedsfølelse er direkte afledt af hans farfars patriotisme og kongetroskab. Baggrunden for dette ret usædvanlige kendskab til denne før-nationale generations patriotiske følelser er den ganske simple, at brevskriveren, der er snedker af profession, har fået til opgave at fremstille et par rammer omkring billederne af den senere kong Frederik VII og hans første gemalinde, Vilhelmine Marie, dengang landets formodede fremtidige kongepar.

Snedkersvendens brev har til at begynde med følgende ordlyd:

»Kjære Forældre. Jeg har ei noget mærkværdigt at fortælle Eder, men jeg skriver Eder dog et Par Ord til, om hvordan det gaaer mig. Jeg er Gud ske Tak frisk og sund og ønsker at spørge det samme fra Eder igjen.

Jeg har faaet et Par Rammer at gjøre til Jørgen Iversen, som vores tilkommende Konge, Friedrich Carl Christian, og sin Gemalinde, vor tilkommende Dronning Vilhelmine Marie, skal hænge udi. Disse har jeg just faaet dem færdige Idag. Disse Brystbilleder har kostet 8 Skilling hvert. Dette undrede Peter Koch sig over og sagde, om han aldrig havde saa mange Penge, saa kunde han dog ikke overvinde sig dertil. Men saadanne Folk har ingen bedre Forstand over saadan en Ting«.

For en jævn almuesmand, hvad den omtalte Peter Koch nok har været, har det været utænkeligt at ofre penge på noget så overflødigt som et par skilderier. Antiroyalistiske følelser har der ikke været tale om, da han udtrykte sin uforstand med sligt.

Snedkersvendens brev fortsætter derefter med andet nyt fra egnen. Hos Niels Nielsen på Felsted Nørremark har de fået en datter, som »Idag er bleven indviet ved Daaben i de Kristnes Menighed«. Endvidere har han travlt med at gøre stole og »en skatol« til Jørgen Iversens datter. »Nu ved jeg intet mere dennegang at skrive, thi Pennen var ikke god, og det lakkede ad Aften. Hermed ender jeg mit Brev. Jeg er og vedbliver [at være] Eders lydige Søn indtil Døden. J. Clausen. Schweirup, den 23. August 1829.«

H. V. Gregersen

Ringridning på landet i Sønderjylland

Ringridning er en sommerforlystelse, som er typisk for Sønderjylland, men man ved ikke meget om den fornøjelige tradition. På Dansk Folkemindesamling er man begyndt på en undersøgelse af ringridningen og dens historie, og medarbejder ved folkemindesamlingen Eske K. Mathiesen beder læserne sende oplysninger til ham.

»Ringriden er en Fornøjelse, som altid har været i Brug her, men som nu synes at ville tabe sig, »Æ Ringriend« afholdes altid, i Lygum og nærmeste Omegn, paa en Fastelavns Fredag. Aftenen før Ringridningsdagen havde Pigerne travlt med at udpynte Bidsel og Sadel med Baand og Sløjfer. Fredag-Morgen møde nu Byens Bønderkarle paa de udpyntede Heste, og hver forsynet med en »Pregstik« til at tage Ringen med. Ringen er anbragt i et Reb, som hænger imellem to nedgravede Læssetræer, som kaldes Galgen («æ Galle«), saa højt oppe, at Rytteren kan ride under det. Man har tre Ringe: en stor, som kaldes Tjeneringen, en mindre, som kaldes Kammerherreringen, og en lille, som kaldes Kongeringen. Hesten skal gaa i Gallop gennem Galgen, og hvem der først faar Ringen tre Gange, han har faaet den tilsvarende Titel, enten det nu er Tjener, Kammerherre eller Konge. Hvem der slet ingen Ringe faar, bliver »Munk«, og han bliver prydet med et Halmbaand om Livet. Naar Ringridningen er til Ende, saa ordnes Rytterne: Kongen rider forud med Tjeneren ved Siden, derefter kommer Kammerherren og de øvrige, men Munkene bagest, og nu rider

man rundt og indbyder Byens Piger til Gilde om Aftenen. Først bliver en buden til Dronning, dernæst en til Kammerherreinde og endelig en til Tjenerinde. Tjeneren forretter Indbydelsen, og hvert Sted bliver hele Flokken skjænket. Om Aftenen ender nu denne Fest med et Gilde (»Fastelavnsløgs«) som varer hele Natten.«

Ovenstående er en optegnelse foretaget af »Herr Nis Callesen paa Ler-skov«, her citeret fra Svend Grundtvigs »Danske Folkeminder«, der udkom i 1861. Optegnelsen giver et fint billede af ringridningen, og hvad der er knyttet hertil af anden skik; den er grundigt og levende fortalt, og mange enkeltheder er kommet med.

Det drejer sig om en ringridning på landet, men det er jo ikke kun på landet, man har denne skik i Sønderjylland. Byerne Sønderborg, Tønder og Åbenrå er hver for sig bærere af en rig tradition, der imidlertid – forskelligt fra by til by – har fået præg af at være byfest; den er, naturligvis, gået helt ud over landsbyringridningens rammer. Det er én grund til at lade ringridningerne i byerne få deres egen behandling, en anden er, at byerne hver for sig har haft sine historikere, der har beskæftiget sig med de respektive byers tradition. Således i Sønderborg C. Maibøll (»Festskrift til 25-aars Jubilæet for Sønderborg Kreds' Ringriderfest den 7., 8. og 9. Juli 1912«), og i Tønder Ludwig Andresen (Tønder Ringriderkorps Historie, 1937).

Nogen samlet fremstilling af den sønderjyske ringridning findes ikke; flere har skrevet lidt om sagen hist og her, nævnes kan Maibøll igen og Gustav Friedrich Meyer (Brauchtum der Jungmannschaften in Schleswig-Holstein, 1941), der, hvis man sorterer propagandaen fra, giver en del godt stof. Det materiale, der er indsamlet om emnet, er ligeledes småt og ofte behæftet med uklare oplysninger. Trivielle ting som person-, steds- og tidsfæste mangler ofte og i en sammenhængende fremstilling er disse oplysningers brugelighed ringe.

På Dansk Folkemindesamling vil man forsøge at råde bod på dette, idet man sidste år indledte en større undersøgelse af ringridningen med at søge oplyst, hvor man i 1965 red ringridning her i landet, hvem der var arrangører og på hvilket tidspunkt af året det foregik. Undersøgelsen som helhed skal jeg ikke komme nærmere ind på, blot nævne tre træk, der var karakteristiske for Sønderjylland.

For det første var der mange flere ringridninger i landsdelen end i det øvrige land, for det andet var alle – med undtagelse af én – organiserede af ringriderforeninger, og for det tredje foregik ringridningen om sommeren, i modsætning til f. eks. Bornholm, hvor der er ringridninger i fastelavn – ligesom der også var det i Øster-Løgum i forrige århundrede.

Først må man så spørge sig selv: Hvorfor er der så meget mere ringridning i Sønderjylland end andre steder? Et udtømmende svar kan man

næppe give på dette, men en del af svaret skal nok søges i den omstændighed, at ringriderforeningerne står bag. Det at ringriderskikken har haft sin egen forening, der efterhånden har fået sin faste plads i et steds forenings- og festliv – har været en indgroet del af samfundets liv, har betydet meget. Forklaringen på, at ringridningen de fleste andre steder i landet er faldet bort, er sikkert, at de rammer, hvori den foregik, forsvandt.

Da ungdomslagene og landsbyorganisationerne i det hele taget i slutningen af forrige århundrede opløstes, stod ingen andre organisationsformer parat til at videreføre arrangementerne; de holdt op undtagen de steder, hvor der ret hurtigt efter dannedes foreninger, der overtog det gamle landsbysamfunds festfunktioner – som i Sønderjylland.

Det er væsentligt i en undersøgelse af fester og skikke også at beskæftige sig med deres plads og baggrund i samfundet. Hver tid og hvert miljø har sine fester og skikke blandt andre karakteristiske udtryk, og oftest er de vokset sammen med miljøet og tiden i en sådan grad, at når tiden er forbi og miljøet forandret, er skikken borte, eller noget er forandret ved den.

Faktisk sker der jo det, at der bliver færre heste, hvilket går ud over ringridningen. Enkelte steder i landet bliver ringridningen genoptaget af rideklubber – oftest i fastelavnen. Knallerter og motorcykler har man også prøvet, og børnenes cykelringridning er et helt kapitel for sig.

I Sønderjylland har man altså ringriderforeningerne; hvorfor fandt man på at lave dem? Det ved man meget lidt om. Man kan antage, at ridefesterne hos den hesteinteresserede hertug af Augustenborg i midten af forrige århundrede og den senere Sønderborg-ringridning især har betydet meget for interessen for og fastholdelsen ved skikken. Påklædning og andre træk ved landsbyringridningerne minder om Sønderborg-ringridningen, og man har vidnesbyrd om, at ringridningen er blevet omorganiseret i slutningen af forrige århundrede. Mange af ringriderforeningerne stammer fra denne periode.

Et morsomt træk, der bl. a. viser noget om, hvor kendt ringridningen var i Sønderjylland, er, at en samling veldædige borgere fra Skive en gang i 1920'erne rejste til Sønderjylland for at se, hvordan man red ringridning på den rigtige måde; de havde selv til hensigt at lave noget sådant i Skive.

Ringridningens historie i Sønderjylland er endnu på begyndelsesstadiet. Vi har løse hypoteser, men mangler i høj grad materiale, hvilket vi vil benytte lejligheden til at efterlyse her – også materiale fra syd for grænsen, som i denne henseende ikke danner noget skel. Hvis De er interesseret i sagen, så skriv til Eske K. Mathiesen, Dansk Folkemindesamling, Det kgl. Bibliotek, Chr. Brygge 8, København K. I så fald vil vi sende Dem nogle mere konkrete spørgsmål.

Vi håber meget, at nogle har lyst til at hjælpe os!

Eske Kaufmann Mathiesen

Da ulvene var en landeplage

»Ugler i mosen« betyder egentlig »Ulve i mosen«, hævder handelsoverlærer Jens Lampe, Åbenrå, der har samlet beretninger om ulvenes færden i Sønderjylland. Den sidste sønderjyske ulv blev skudt i Vesterskoven ved Haderslev så sent som i 1811, et årstal, der sikkert vil forbavse mange.

Ulvene, som i Europa nu er fortrængt til øde og ret utilgængelige skov- og fjeldegne i det nordlige Skandinavien, Sovjetunionen og Polen, har fra stenalderen til 1813 holdt til i Danmark, idet den sidste ulv – en kraftig han – dette år blev skudt ved Estvadgård syd for Skive.

I Sønderjylland hærgede de til 1811, da man skød en ulv i Vesterskov ved Haderslev.¹ Men endnu så sent som i 1778 dræbtes der 12 ulve på en klapjagt i den store Farris skov, og først 1780 dræbtes den sidste ulv på Løjtland.² Om ulvenes tidligere udbredelse vidner endnu adskillige af vore sted- og marknavne, således: Ulvemose i Langetved, Spandet, Løgumkloster og Tinglev, Ulvegale i Skodborg, Øster Lindet og Rødding, Ulvæpæl i Lindet, Ulvegrav i Ødis, Abild og Esgrus på Angel, Ulvsig i Kværs o. m. a. En del stednavne, som f. eks. Ulsnæs på Angel (1349 Vlsnees), kan dog enten indeholde personnavnet Ulf eller jernalderens »Ull«, som var vejrligets, jagtens og fangstens gud.

Tidligere tiders mere udbredte skov-, hede- og mosestrækninger gav bedre vilkår for rovdyrenes tilstedeværelse; men også de store kratvidder var et herligt hjemsted for de frygtede »gråben«. Forhadet var ulvene især af bønder og ensomme vejfarende. Medens de om sommeren ofte lod sig nøjes med bær, insekter og mindre hvirveldyr, kunne de på andre, barskere årstider godt hitte på at tage fjerkræ, får, svin og kalve og angribe heste, når de græssede ude om natten eller var spændt for en vogn og derfor ikke kunne løbe så hurtigt.

Et ægtepar fra Spandet, som 1763 havde været til barselsgilde i Gånsager, blev på hjemvejen angrebet af ulve, der kom så nær, at de sprang over hammelstokken og ville op i vognen til dem.³ I Hytten herred syd for Slien blev der i løbet af en kortere årrække i 1600-årene dræbt 1275 heste og 225 stkr. kvæg, kalve og svin af ulve.⁴ I 1737 klagede bønder og borgere ved Åbenrå over ulves og ræves huseren og vildtets forfærdelige skade

1. H. C. Davidsen: »Lidt om ulve og deres udryddelse«, i Sprogforeningens Almanak 1913, s. 38.

2. H. Hejselbjerg Paulsen: »Paul Hansens dagbog fra Løjt 1740–45«, i Sdj. Årb. 1933, s. 186.

3. K. M. Hermansen: »Farrisikovens saga«, Sdj. Månedsskr. 1947, s. 161–176.

4. Hans Jessen: Jagdgeschichte Schleswig-Holsteins, Rendsborg 1958.

på deres agre; men da der blev tale om afholdelse af en klapjagt, bad de sig forskånedes for tilsigelse dertil.⁵

Ellers var det pligt, at bønderne skulle stille til ulvejagt, når og hvor den adelige lensmand, amtmand eller jægermester tilsagde dem, og stille med fourage, høforke og hakker el. lign. samt være amtmandens ulvefogeder lydige og villige.⁶ Udeblivelse blev straffet med bøder eller hårdere foranstaltninger, uanset om det var kongens eller hertugens undersåtter. Medens jagttrettighederne almindeligvis tilkom kongen, hertugen og de største godsejere, var ulvejagt tilladt for alle; men da bønderne oftest kun havde net, forke, grebe, leer, knive og lignende primitive »våben«, nyttede det kun lidt med tilladelsen, hvis man da ikke ville gøre sig den ulejlighed at grave en ulvegrav. Dette gjorde f. eks. degnen Hans Nielsen fra Oksenvad i 1739 og fangede heri en gammel ulv. Han bragte den til amtstuen og fik udbetalt 6 rdlr. og fik lov til »at beholde bællen«. Ifølge jagtforordningen af 1737 blev der udbetalt 6 rdlr. for en gammel ulv og 2 rdlr. for en unge. Sådanne ulvegrave var sædvanligvis 7–8 alen dybe. I midten ragede en pæl op, hvorpå var anbragt et hjul med et fastbundet, som regel levende, lokkedyr, f. eks. en ged, et får eller helst en and, som kunne udholde stærk nattefrost. Kulerne var overdækkede med faldlemme, som igen var »sløret« med kviste, løv, mos, jord eller sne. Ved Draved og Rødding præstegårdsskov fandtes endnu 1912 spor af sådanne ulvegrave. – Et lokalt sagn beretter, at en spillemand fra Arrild, som en aften silde kom fra legestue i Rost, gik vild og kom hen til ulvegraven i Ultoft, hvor han faldt ned i graven til ulven. Næste morgen hørte folk spillemanden spille fra ulvegraven, og da de kom nærmere, så de, at han sad og spillede for sin medfange og således holdt den på afstand; men da var der ganske vist kun én streng tilbage på violinen. Lignende sagn fortælles dog fra Sundevad, fra Ullits i Himmerland, Sostrup på Djursland og Understed i Vendsyssel, så det er jo nok et vandresagn.

Om sommeren blev der taget ikke så få ulveunger, idet disse ligesom rævehvalpe bliver født i en jordhule. Ulvenes brunst- og parringstid er fra slutningen af december til midt i marts, og drægtighedstiden varer 9 uger. Kuldene er sædvanligvis 5–9, sjældent op til 12 unger.⁷ Ungerne blev gravet ud af bønderne, når de fandt en sådan ulvehule. Desuden anvendtes net, sakse og selvskud.

Antallet af ulve på den jyske halvø har naturligvis svinget med befolkningstætheden og naturforholdene. Men det ser ud til, at det har aftaget

5. Forst- og jagtsager C II 1 nr. 139, LA, Åbenrå.

6. Forst- og jagtsager C XII, 123, LA, Gottorp.

7. Dansk Jagtleksikon II, 1944.

i fredelige tider og taget stærkt til i ufredstider, især under svenskekrigene 1643–45 og 1657–59. Efter disse uår fulgte pest, nød og fattigdom. Især landsbyerne langs Hærvejen var til dels afbrændte, udplyndrede, forarmede eller affolkede, og lyngen bredte sig. Under sådanne forhold formerede ulvene sig, og der måtte træffes særlige foranstaltninger imod dem. 1677 fandt Christian 5. det nødvendigt at ansætte en særlig ulveoverjæger, Johann Tüntzer, i Jylland og hertugdømmet Slesvig. Han fik fri befordring, dertil 2 skilling af hver gård i herredet, hvor ulve blev dræbt og måtte desuden beholde skindene. Tüntzer fangede ulvene dels i ulvegårde og -grave og dels i sakse, men kunne ikke leve af hvervet og opgav det allerede i 1685. Hans efterfølger, Lampmann, fangede 1686: 30 ulve, 1688: 11 og årene derefter færre og færre, så også han blev ked af arbejdet og op-sagde sin stilling i 1695. Men ulvene var stadig en landeplage. P. Rhode, som var præst i Stepping 1760–67, fortæller: »1763 var her i amtet et eget optog med ulvene, enten snevejret eller en og anden galskab drev dem, skal jeg ikke kunne sige; men det var farligt at ride ubevæbnet; de søgte uden frygt hestene; man dræbte dem inde i Kolding by og inde i våbenhusene ved landsbykirkerne; de gik frem ligesom blinde og galne«. – 1792 skriver en bonde i Ørsted i sin dagbog: »I min ungdom var ulvene her meget skadelige dyr. De rev ihjel føl, kvæg, får og lam, så alting bestandig måtte være i god varetægt, og de kom ofte i tofter og selv ind i byen om natten«.

I juli 1732 blev der fanget 10 ulveunger på Løgumkloster-egnen. 1737 blev der nedlagt 2 gamle ulve, en han og en hun, og 7 unger. Året efter blev der indberettet, at der var fanget 2 ulve i Lindet skov, hvor de yngede. 1739 indleveredes der til en amtstue i Nordslesvig 12 levende ulveunger, hvoraf 6 var fanget på heden. En af amtmanden i Tønder i marts 1756 foranstaltet ulvejagt, hvori Tønder og Højer herreders, samt Schackenborg og Trøjborg godsers jagtpligtige beboere deltog, fandt sted på egnen mellem Abild og Løgumkloster og førte til 3 ulves død. I maj 1762 udgravedes i Frøslev 8 ulveunger, 1765 samme sted igen 8 ulveunger og en gammel ulv. En stor ulvejagt fandt sted i Lindet skov i maj 1769. I en indbydelse til grev Schack til Schackenborg bedes greven om »at lade Schackenborg grevskabs tjenere møde til Linnetschous ulve-jagt ved dagens anbrækning ved Roager kirke«. I maj 1765 klagede beboerne i Tastrup ved Flensborg over omstrejfende ulve, som dræbte deres kvæg. En kådner havde således mistet 11 får – og 2. pinsedag ved højlys dag var en hest blevet skambidt på marken. I området mellem Løgumkloster og Højer afholdtes i oktober 1770 en ulvejagt, hvori deltog 500 klappere, og året efter berettes om en ulvejagt nordvest for Løgumkloster, hvor 4 ulve blev skudt, men mange undveg.

Jagtforordningen af 1681 bestemte, at jægermestrene efter landsherrens godkendelse kunne afholde lokale jagter på ulve og lade bønderne tilsige dertil; men når det skønnedes nødvendigt, kunne der afholdes store fælles klapjagter landskabsvis over større områder. En sådan fandt sted i egnen mellem Kongeå og Vidå i 1695 under ledelse af jægermester Gerhard Brockdorff. Klapperne i disse herreder skulle møde et bestemt sted i hvert herred den 27. juni om aftenen med tre dages proviant og spidse redskaber. Ialt mødte 3900 klappere. Fritaget for at møde var personer, der var kendt som private ulvejægere eller som afgav kvarter til klapperne. Bønderne opstilledes med ca. 20 alens afstand, og råbende og klappende drog de så af sted. Det var forud bestemt, hvor »ulvehaven«, d. v. s. den indhegning, hvor ulvene skulle drives hen, skulle sættes. Efterhånden som klapperne rykkede frem, indsnævredes kredsen, og når de nærmede sig garnene, gik de næsten side om side. »Ulvehaven« var et lille stykke skov, der var omspændt af »jærgarn«, og som det gjaldt om at få ulvene drevet ind i. Klapperne var ofte kun bevæbnet med forke, hvorimod jagtbetjentene naturligvis havde flinter eller andre skydevåben. Så længe garnene kunne holdes i god stand, blev næsten alle de ulve, der gik i dem, taget; men blev garnene først bidt itu, var der ofte mange ulve, som undslap.

De ulve, som blev fanget, flædes, og kroppen blev hængt op i en galge til skræk og advarsel for andre ulve, og her fik de lov til at hænge, indtil de rådne og knoglerne faldt ned af sig selv.

I årene 1681–90 fik jægermester Brockdorff over 300 ulve, alene i 1684: 42, foruden en del skudt af jagtbetjentene eller udgravet af bønder; men derefter aftog antallet: 1697 og 1698 ialt kun 2, 1705 dog 5 ulve.

Ulvejagterne var fulde af risikomomenter og strabadser både for klapperne og jagtbetjentene. De sønderjyske bønder, som på mange måder havde en friere stilling end kongerigets, kviede sig ved at lade sig kommandere af de ofte indvandrede holstenske embedsmænd og udeblev ofte i stort tal, idet de foretrak at betale en mulkt. Navnlig var vinterjagterne en plage, thi da måtte man være på benene dag og nat, ofte tre døgn i træk, og mange havde desuden flere mil at gå til mødestedet. Ikke mindst af sidste grund må bønderne have følt det som en lettelse, at ulvene i begyndelsen af 1800-tallet blev udryddet. Nu var der ikke længere »ugler i mosen«, som man siger, når noget galt er på færde, uden at man måske gør sig klart, at udtrykket oprindelig hed »ulve i mosen«.

Jens Lampe

Bog anmeldelse

Godt en halv snes år efter at Grænseforeningen og Historisk Samfund for Sønderjylland i fællesskab udgav Flensborg bys historie på ialt 870 sider, er der nu også udkommet en Flensborg-historie set fra tysk side: Flensburg, Geschichte einer Grenzstadt, udgivet af Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, ialt 650 sider, der dog er så tættrykt, at de rummer mere end den danske udgave.

Fire forfattere har løst opgaven at skrive Flensborgs byhistorie til 1920, da byen blev grænseby. Hans Friedrich Schütt har skrevet om Flensborg i middelalderen (som der var otte forfattere om at tage sig af i den danske udgave), Erich Hofmann fører derefter skildringen fra reformationen op til slutningen af den store nordiske krig 1721 (der var 10 forfattere om det tilsvarende danske kapitel), derefter genoptager Schütt skildringen til 1801, Gerd Vaagt fortsætter til 1864, og Horst Windmann dækker tiden fra 1864 til 1920. Det vanskeligste afsnit, 1920–60, er behandlet af et forfatterkollegium på seks mand, så de enkelte betragtninger fremtræder anonymt, og derefter sluttes af med tre kapitler, der måske falder en smule udenfor den egentlige byhistoriske ramme: Karl Weigand har analyseret Flensborgs oplandsstruktur, Hans Peter Johannsen beskriver Flensborgs kommunale kulturinstitutioner, og Ellen Redlefsen bidrager med et kunsthistorisk afsnit.

Den tyske byhistorie er ifølge sit forord skrevet som et modstykke til den danske, som man dog oftere støtter sig til end polemiserer imod.

En dansk læser vil naturligvis især hefte sig ved behandlingen af de nationale spørgsmål. I det store og hele er den velafbalanceret, men kommer man engang så vidt, at man forinden publiceringen af sådanne værker rådfører sig med en repræsentant for de natio-

nale modstandere, ville en dansk korrektør dog have et og andet at bemærke til en fremstilling som den foreliggende.

Når der f. eks. berettes, at det patriotiske, der især blev fremmet af myndighederne, var et vigtigt led i fortyskningen efter 1864, med anførelse bl. a. af Bismarck, der i 1895 blev byens æresborger og i 1903 blev hædret med Bismarckbrønden på Søndertorv, kunne man have ventet, at modstanden mod disse udmærkelser var blevet omtalt i bogen, f. eks. med en henvisning til redaktør Jessens sarkastiske artikel i Flensborg Avis den 1. april 1903. Kun 14 af Flensborgs 24 borgerrepræsentanter deltog i afstemningen om æresborgereskabet. Kun 12 stemte for Bismarckbrønden, og ved afstemning om en efterbevilling gik 10 endog direkte imod. Det var de hjemmehørendes reaktion imod myndighedernes fortyskningspatriotisme.

Men tiden arbejdede imod danskheden i Flensborg, og byens danske flertal fra 1867 blev til et afgjort mindretal ved afstemningen den 14. marts 1920, – 22,5 pct. i den sydlige bydel, 33,9 pct. i den nordlige, ialt 28,1 pct. af de hjemmehørende stemmer. I omtalen af det materielle indslag i afstemningskampen havde det nok været på sin plads at medtage meddelelsen til arbejderne på byens to store arbejdspladser, værftet og kobbermøllen, om at virksomhederne ville lukke og flytte sydpå, hvis byen blev dansk. Meddelelsen blev givet den 12. marts, to dage før afstemningen.

Det omtales side 425, at egen skole måtte være et eksistensminimum for ethvert nationalt mindretal, og en kommunal skole med dansk undervisningsprog åbnede »allerede« den 1. oktober 1920 (hvilket glædesudbrud dækker over, at danskheden altså før den tid havde måttet klare sig uden dette eksi-

stensminimum). Det omtales derimod ikke, at af de 900 tilmeldte elever gav myndighederne kun de 240 tilladelse til at gå i denne skole.

Heller ikke nævnes det, at det lykkedes de tyske myndigheder at kvæle den tyskskrevne danske presse ved hjælp af månedlange forbud.

Når man medtager skansearbejderne i Flensborgs omegn under den anden verdenskrig, havde det været rimeligt også at bemærke, hvad disse skansearbejder kom til at koste i koncentrationslejren i Ladelund.

Efter 1945 hefter man sig ved den nationalt begrænsede levnedsmiddelhjælp, der kom fra Danmark. Hvorfor ikke give en fair omtale af den levnedsmiddelhjælp, der blev udstrakt til tyske kredse?

Men uanset disse og andre indvendinger må anerkendes, at der her foreligger en værdifuld byhistorie, hvis forfatterkreds har bestræbt sig på at bringe de tyske synspunkter i en form, der over ret og skel til begge sider.

bjs

Hans Linow og Jens Lampe: Møller på Als. Forlaget Faklen.

Da Historisk Samfund for Sønderjylland, Sønderborg amtskreds, udskrev en præmiekonkurrence for en historisk afhandling, blev manuskriptet til denne bog præmieret. Nu foreligger Elstrupmøllerens og Åbenrålærerens arbejde om de alsiske møller i en smuk og mere end rigt illustreret bog, som Mads Clausen har bidraget til udgivelsen af. Billedrækken, der indledes med et ganske dejligt fotografi af den restaurerede Vibæk vandmølle med utrolige vandmængder fossende ned over det store møllehjul, omfatter næsten alle de beskrevne vand- og vindmøller og slutter med et kort over Als, tegnet i 1895 af Jens Møller, Elstrup, da han

var tolv år; på kortet har drengen indtegnet de bygninger, der syner i landskabet, kirkerne og møllerne.

I tidens løb har man malet korn til mel på mange måder. Man har brugt håndkværne, møller drevet af heste eller andre dyr, vandmøller, indtil der blev for meget korn og for lidt vand – der er en sammenhæng –, og vindmøller, der måtte vige pladsen, ikke fordi der blev for lidt vind i vort blæsende klima, men fordi motormøllernes drivkraft er mere pålidelig.

Af de første vindmøller, stubmøllerne, var der i 1960 endnu 16 tilbage, de fleste står på et frilandsmuseum, og efter dem blev de hollandske møller moderne. Karakteristisk for denne mølletypes udformning i Sønderjylland er lynaflederen på hatten, en installation, der er usædvanlig nord for Kongeåen og helt ukendt på Sjælland. Så følger de dampdrevne møller, og slutkapitlet er de henvend 50 store handelsmøller, som ligger i havnebyerne af hensyn til det korn, der importeres.

Møllestenene til kværnene måtte også importeres. På Als brugte man i de gamle vandmøller skånske møllesten; senere indførte man franske sten til hvedeformalingen, og fra Rhinlandet kom der ligeledes møllesten. Det var en særlig kunst at udhugge rillerne i stenene.

I 1783 blev antallet af vandmøller på Als opgjort til 10 og vindmøller til 16. Et generalstabskort i 1858 viser 6 vandmøller og 27 vindmøller, og i 1906 er der i følge møllerlaugets fortegnelse i alt 40. Under verdenskrigen fik mange mindre møller en stilfærdig renaissance, som myndighederne ikke kendte meget til, men i 1965 findes kun 4 intakte møller: Egen og Vibæk vandmøller, Elstrup vindmølle og Slotsmøllen i Sønderborg. Det fremgår med al ønskelig tydelighed, at møllernes rubrik i erhvervsstatistikken er ved at være overflødig.

ibs.

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Aydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

*Kolonial, spirituosa, køkkenud-
styr, trikotage, herreekvipering*

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

Ladelund

Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjysk
Tæppefabrik**

*A. R. Kjærby A-S
Højer*

Graasten Bank ^Å/₅

GRAASTEN

^Å/₅ Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdal's

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodskraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

Horsens - Telefoner: 207 - 807 - 808

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

Aldrig læste bøger er død kapital Byt til andre bøger eller sælg

Se BOGBØRSEN på omslagets anden side.

Tilbud og efterlysninger
så BOGBØRSEN

Optages gratis for abonn.
på Sønderjysk Månedsskrift

Tønder Landmandsbank A/s

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns - Bylderup Bov
Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Morsø Støbegods

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør

NYKØBING MORS

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM A/s • VOJENS

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson. H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktøernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå, Tønder.